

वैशाख १२ गतेको भूकम्पमा ध्वस्त भएको आफ्नो घरमा बचेका सामान खोज्दै इन्द्रमाया श्रेष्ठ । यो घर भत्कँदा उनका जेठाजुको मृत्यु भएको थियो । साथै सिङ्गे परिवार घरवारविहीन हुन पुगेको थियो । फोटो : अउब्रे वेड/अक्सफाम

सबल र सुदृढ नेपाल

पुनर्निर्माणका लागि केही सिफारिसहरू

वैशाखको भूकम्पले नेपाललाई तहसनहस मात्र पारेन, ८० लाखभन्दा बढी मानिसलाई समेत प्रभावित तुल्यायो । विपदको यो घडीमा नेपालीले अद्वितीय सहनशीलता देखाए । त्यसको छ महिनामै नेपालीहरू आफ्ना घर, जीवन र समुदायको पुनर्निर्माणमा जुटिसकेका छन् । भूकम्पपछिको पुनर्निर्माणले देशलाई विपद सामना गर्न अझ बढी सक्षम र समतामूलक बनाउने अवसर प्रदान गरेको छ । यद्यपि यो अवसरको बेवास्ता गर्दै नेपाललाई सम्भावित कम्पन र विपदसँग सामना गर्न नसक्ने अवस्थामा छाडिदिएँ ।

विषयवस्तु

१ परिचय.....	६
२ दिगो पुनर्निर्माणका सिद्धान्त.....	८
२.१ समानता र समावेशीकरण.....	८
२.२ समुदायको नेतृत्वमा पुनर्निर्माण.....	९
२.३ पारदर्शिता र जवाफदेहिता.....	१०
३ आवास, बस्ती र भूमि अधिकार.....	१२
३.१ आर्थिक सहयोग.....	१३
३.२ कानुनी सहयोग.....	१४
३.३ अस्थायी बस्ती.....	१५
३.४ अझ राम्रो र बलियो पुनर्निर्माण.....	१६
३.५ जाडो मौसमको तयारी.....	१८
३.६ सुभावहरु.....	१९
४ खाद्य सुरक्षा र जीविकोपार्जन.....	२०
४.१ कृषि पुनर्स्थापन.....	२०
४.२ महिला र जीविकोपार्जन.....	२१
४.३ सुभावहरु.....	२३
५ लैङ्गिक समानता र समावेशीकरण.....	२४
५.१ नागरिकता र पीडित परिचयपत्र.....	२४
५.२ भूस्वामित्व र सम्पत्तिको अधिकार.....	२५
५.३ महिला घरमूली भएका परिवार र एकल महिला.....	२६
५.४ लैङ्गिक हिंसा.....	२६
५.५ सुभावहरु.....	२७
६ निष्कर्ष तथा सुभावहरु.....	२८

सारसङ्क्षेप

विक्रम संवत् २०७२ वैशाख १२ गते स्थानीय समय अनुसार विहानको ११:५६ बजे नेपालमा ७.६ म्याग्निच्युडको भूकम्प आयो। यति ठूलो स्तरको विपद् देशले ८० वर्षयता अनुभव गरेको थिएन।^१ नेपाल सरकारको नेपाल विपद् जोखिम न्यूनीकरण पोर्टलका अनुसार यो भूकम्पका कारण करिब ९ हजार जनाको मृत्यु भयो। २२ हजारभन्दा बढी मानिस घाइते भए। करिब ६ लाख घर पूर्णरूपमा ध्वस्त भए।

भूकम्प गएको छ महिनायता नेपाली जनता आफ्नो जीवन सहज तुल्याउन पुनर्निर्माण र पुनर्स्थापनामा जुटिसकेका छन्। यो जानकारी पत्रले हालसम्म भएका प्रयासका सफलता र चुनौती दृष्टिगत गर्दै नेपाल अझ बढी सबल र बढी समतामूलक हिसाबले पुनर्स्थापित भएको सुनिश्चित गर्न के गरिनुपर्छ भन्ने विषय खोतल्ने प्रयास गर्छ। नेपाल सरकार र अन्यबाट विपद्पछि भएका मानवीय प्रतिकार्य (सहायता) धेरै हदसम्म सफल देखिएको छ। सबैभन्दा प्रभावित १४ जिल्लाका ७९ प्रतिशतभन्दा बढी जनतालाई आपत्कालीन आश्रय, खाद्यान्न, धरायसी सामान, कम्बल र अन्य गैर खाद्य सामग्री उपलब्ध गराइएको छ।^२ सहयोगको खाँचो भएकाको पहिचान गरिएका मध्ये सबैले कम्तीमा पनि एक प्रकारको सहयोग प्राप्त गरेका छन्। अबका प्रयास पुनर्निर्माण तर्फ अग्रसर हुने क्रममा छ। त्यसैले सरकार र अन्य मानवीय सहायताकर्मीले अझ राम्रो पुनर्निर्माण सिर्जना गर्न यो अवसरको अत्यधिक उपयोग गर्नुपर्छ।

यद्यपि, ती अवसर व्यवहारमा उतारिएको छैन। भूकम्पको एक महिनापछि नै घोषणा भए तापनि राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणका साथै तयार पारिएको पुनर्निर्माण योजना अलपत्र परेको छ। तर जनताले योजना र प्रक्रिया पर्खन सक्दैनन् र धेरै जना आफ्नो घर र जीवन सहज तुल्याउन पुनर्निर्माणमा जुटिसकेका छन्। यसै बीच, भण्डै ५९ हजार जना अझै पनि १२० भन्दा बढी अस्थायी शिविरमा बसोबास गर्दै आएका छन् जसमध्ये केही शिविर अक्टोबर २०१५ (असोज-कात्तिक, २०७२) मा बन्द हुनेछन्।^३

पुनर्निर्माण योजना पूरा गर्न विलम्ब गर्नु भनेको जनतालाई जाडो मौसमको पीडाबाट मुक्ति दिलाउन तयार नहुनु हो। कम्तीमा पनि ८१ हजार घर/परिवारलाई यो मौसमसँग जुध्न दिगो आश्रय र थप सहयोग खाँचो छ। त्यसैले राम्रो बस्ने व्यवस्थाको जोहो गर्न नसक्ने अस्थायी शिविरमा बसोबास गरिरहेका परिवारले अत्यधिक जाडोको सामना गर्नुपर्ने हुन सक्छ।

नेपालमा सामाजिक असमानता भूकम्प आउनुभन्दा धेरै अघिदेखि विद्यमान थिए। विपत्तले ती असमानता स्पष्ट गरिदिएको छ। उदाहरणका लागि, धेरै सङ्ख्यामा घर/परिवारले पुरुष घरमूली र घर दुवै गुमाएका छन् तर केवल १९ प्रतिशत महिलासँग मात्र आफ्नो घर र जग्गाको साझा स्वामित्व छ।^४ श्रीमानसँग संयुक्त स्वामित्व ग्रहण गर्न सकिने व्यवस्था भए तापनि संयुक्त जग्गाधनी पुर्जा बनाउने अवसरलाई महिलाले साकार पार्न सकेका छैनन्। त्यस कारण जमिनमा सम्बन्ध स्थापित गर्न उनीहरूसँग आधिकारिक कागजपत्र अभाव छ। जुन कागजपत्र बिना उनीहरूले राहत र सहयोग पनि प्राप्त गर्न सक्दैनन्।

पुनर्निर्माणले यो लैङ्गिक विभेद सम्बोधन गर्न र महिला अधिकार वृद्धि हुने तरिकाले पुनर्निर्माण गर्ने अवसर प्रदान गर्छ। उदाहरणका लागि, घर पुनर्निर्माण हुने क्रममा साझा स्वामित्वलाई थप प्रवर्द्धन गर्न सकेमा त्यसले स्वामित्व ग्रहण गर्ने महिलाको सङ्ख्या बढ्न सक्छ।

‘भूकम्पले हामीलाई घर र रोजगारविहीन बनायो। फेरि पनि हामी घरविहीन हुने निरन्तर डरमा छौं। नातेदारको जग्गामा केही वर्ष अघि हामीले एउटा सानो घर बनाएका थियौं तर भूकम्पले त्यसलाई ध्वस्त बनायो। अब बाँकी भनेको हाम्रो घरको भग्नावशेष र त्यसलाई बनाउन हामीले लिएको ऋण मात्र छ।’

गङ्गा पराजुली, नगरकोट, सन् २०१५,
अक्सफाम अन्तर्वार्ता

‘हामीले जसोतसो वर्षा (भूकम्पपछि अस्थायी शिविरमा) कटायौं तर हामीले न्यानो लुगा र कम्बल नपाउने हो भने जाडो थेग्न सक्ने छैनौं। मेरा लागि घर सबैभन्दा प्राथमिकताको कुरा हो। यदि मसँग एउटा घरमात्र भए पनि म आफूलाई सुरक्षित महसुस गर्ने थिएँ।’

काली बयलकोटी, ललितपुर, सन् २०१५,
अक्सफाम अन्तर्वार्ता

बक्स १ : कमला खड्काको कथा

दोलखाकी बासिन्दा कमला खड्का भूमिहीन हुन् । उनी एक जमिनदारको खेतमा काम गर्छिन् । यसरी काम गरिदिए वापत उसैले आफ्नो जमिनमा बनेको घर उनलाई बस्न दिएको थियो । भूकम्पमा त्यो घर ध्वस्त भयो । कमलाका पतिले जमिनदारकै जग्गामा अस्थायी आवास निर्माण गर्न केही जस्तापाता खरिद गरेका छन् । उनले सरकारबाट पीडितका लागि वितरित १५ हजार रुपियाँ र अन्य कुनैपनि सहयोग पाएकी छैनन् किनभने उनीसँग जमिनको स्वामित्व देखिने कुनै कागजात छैन । न त सरकारी अभिलेख नै छ । उनी भन्छिन्- हामीले केही सहयोग पाएका छैनौं । सरकारले हामीलाई भेदभाव गर्छ किनभने हामी सुकुमवासी हौं । हामी सुकुमवासी नै हौं तर पीडित पनि त हौं ।

भूकम्पपछिको पुनर्निर्माणले समान र सबल नेपाल निर्माण गर्ने अवसर उपलब्ध गराएको छ । यसलाई सरकारले आफ्ना विकास साझेदारसँग मिलेर उपयोग गर्नुपर्छ ।

तत्काल सम्बोधन गरिनुपर्ने सिफारिस

संसदका लागि :

- पुनर्निर्माणसम्बन्धी विधेयक पारित गरेर राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणलाई सुरुमा प्रदान गरिएका सबै अधिकार र नियमावली सहित पुनर्स्थापित गर्ने । यो सम्भवतः सबैभन्दा पहिले गरिनुपर्ने काम हो । पुनर्निर्माण प्रक्रियालाई गति प्रदान गर्न, दाताहरूलाई विश्वस्त बनाउन र सबैभन्दा महत्वपूर्ण प्रभावित समुदायले पाउनु पर्ने सूचना र सहयोग प्राप्त गरेको सुनिश्चित गर्न यो काम तत्कालै गर्नु आवश्यक छ ।

सरकार, जिल्लास्थित निकाय र साझेदार सास्थाका लागि :

- शिविरहरू बन्द हुनु अगावै अस्थायी शिविरमा रहेकालाई उपयुक्त आश्रय सामग्री उपलब्ध गराउने । अस्थायी शिविरका विषयमा हुने निर्णयबारे त्यहाँ बसोबास गर्नेहरूलाई स्पष्टरूपमा जानकारी गराइनुपर्छ र वैकल्पिक व्यवस्था गरिनुपर्छ जसले गर्दा उनीहरू आफ्नो ठाउँमा फर्के पछि त्यहीँ बस्न सक्षम हुन् ।
- भूमिहीन र सीमान्तकृत समूहका लागि लक्षित सहयोग उपलब्ध गराउने । भूमिहीन र सीमान्तकृत व्यक्तिका साथै महिलामाथि केन्द्रित योजना तत्काल निर्माण गरिनुपर्छ किनभने जग्गा नभएका व्यक्तिलाई कानुनीरूपमा आवास प्रदान गर्न सकिँदैन । बसोबास गर्ने कुनै ठाउँ नभएका भूमिहीन व्यक्तिका लागि घर निर्माण गर्न सार्वजनिक जग्गा प्रयोग गरिनुपर्छ ।
- जाडो मौसममा अस्थायी आवासमा रहने परिवारका लागि थप सहयोग उपलब्ध गराउने र त्यस्तो सहयोग अत्यधिक जाडोको जोखिममा रहेकालाई लक्षित गर्ने । यसमा कम्बल, डस्ना, इन्धन, स्टोभका साथै खाद्य सुरक्षा सुनिश्चित गर्न पर्याप्त गोठ (पशु आश्रयस्थल) र बाली भण्डारणको व्यवस्था समावेश हुनुपर्छ ।
- भूकम्प प्रतिरोधी नक्सा प्रचारप्रसार गर्ने जसले गर्दा परिवारले सुरक्षित पुनर्निर्माण गर्न सकून् । भूकम्प प्रतिरोधी घरका लागि उपयुक्त नमुना र सामग्रीबारे जानकारी दिनुपर्छ । साथै आर्थिक सहयोग कसरी र कहिले प्राप्त गर्न सकिन्छ भन्नेबारे पनि सरकारले तत्कालै स्पष्ट सूचना प्रवाह गर्नुपर्छ ।

थप सिफारिस

सरकारले पुनर्निर्माण प्रक्रियाका सिद्धान्तलाई प्राथमिकतामा राखी विकास साभेदार निकायहरूको सहकार्यमा देहाय कार्य गर्नुपर्छ:

- समानता र समावेशीकरण - निर्देशिका निर्धारण गर्न र प्रगति मूल्याङ्कन गर्न महिला अधिकारवादी संस्थाहरूको प्रतिनिधित्व भएको राष्ट्रिय कार्यदल र सङ्कटमा रहेका तथा सीमान्तकृत समूहमाथि विशेष ध्यान दिने राष्ट्रिय योजना कार्यान्वयन गरिनुपर्छ।
  - केन्द्रमा सामुदायिक संलग्नता - योजना र कार्यान्वयनमा महिला र सामुदायिक समूहहरूको वास्तविक सहभागिता र नेतृत्वका लागि स्पष्ट संयन्त्र निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिनुपर्छ।
  - पारदर्शिता र जवाफदेहिता - सञ्चार, सूचना सम्प्रेषण, अनुगमन र जवाफदेहिताका लागि प्रभावकारी कदमहरू आवश्यक रहेकोले त्यसको सुनिश्चितता गरिनुपर्छ।
- खाद्य सुरक्षा र जीविकोपार्जन पुनर्स्थापनालाई पुनर्निर्माण योजना र प्रक्रियाहरूमा प्राथमिकता प्रदान गरी एकीकृत गरिएको सुनिश्चित गर्ने। जीविकोपार्जन पुनर्स्थापनामा प्रणालीगत अवधारणा विकास गरिनुपर्छ, जसले जीविकोपार्जन माथि प्राकृतिक प्रकोप र जलवायु परिवर्तनको विस्तृत प्रभावलाई ध्यानमा राख्छ।
  - महिलासहित सङ्कटमा रहेका र सीमान्तकृत समूहमाथि विशेष जोड दिँदै लैङ्गिकरूपले स्पष्ट तथ्याङ्क सङ्कलन तथा प्रयोग गर्ने। साथै सम्बन्धित निर्णायक संरचनामा बहिष्कृत समूहका महिला र पुरुषको अर्थपूर्ण प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गरिनुपर्छ।
  - भवन संहिता कार्यान्वयन र अभ्यास गरिएको सुनिश्चित गर्न पुनः निर्माण योजना र प्रक्रियाहरूमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई मूलप्रवाहीकरण गरिएको र दीर्घकालीन योजना विकसित भएको सुनिश्चित गर्ने। यसमा घर पुनर्निर्माण गर्ने दम्पतीलाई आफ्नो घर साभ्ता स्वामित्वमा दर्ता गर्न प्रोत्साहित गर्ने व्यवस्था पनि समावेश गरिएको हुनुपर्छ।

१ परिचय

२०६२ वैशाख १२ गते विहानको ११:५६ बजे नेपालमा ७.६ म्याग्निच्युडको भूकम्प आयो । यति ठूलो विपद् देशले ८० वर्षयता सामना गर्नु परेको थिएन ।^१ त्यसपछि पनि लगातार पराकम्प आइरह्यो जसमध्ये १७ दिनपछिको ६.८ म्याग्निच्युडको पराकम्प पनि समावेश थियो । नेपाल सरकारको आधिकारिक तथ्याङ्क अनुसार भूकम्पमा परी ८,८५६ जनाको मृत्यु भयो भने^२ २२,३०० भन्दा बढी घाइते भए । ६०५,२५४ घर ध्वस्त हुन पुगे र २८८,२५५ घरमा क्षति पुग्न गयो ।^३ नेपाल सरकारले भूकम्पबाट भएको कुल क्षति ७ अर्ब अमेरिकी डलर बराबर भएको अनुमान गरेको छ ।^४

सो विपद्बाट देशको झण्डै एक तिहाई जनसङ्ख्या अर्थात ८० लाखभन्दा बढी मानिस प्रभावित भए ।^५ धेरैले आफन्त, घर, सुरक्षा र जीविकोपार्जनको माध्यम गुमाएका छन् । यसको फलस्वरूप कुल जनसङ्ख्याको थप २.५ देखि ३.५ प्रतिशत व्यक्ति (कम्तीमा पनि ७००,००० जना) गरिबीको रेखामुनि धकेलिएको सरकारी अनुमान छ । भर्खर लोकतन्त्रको अभ्यासमा प्रवेश गरेको र मध्यम आयको हैसियत बनाउन प्रयासरत देशका लागि यो क्षति ठूलो भार हो ।

करिब २८ लाख मानिसको घर ध्वस्त भएको वा क्षति पुग्न गएको अवस्थामा आवास अहिलेको सबैभन्दा ठूलो आवश्यकता हो ।^६ आपत्कालीन आश्रयस्थल व्यवस्था गरिएको भए तापनि पुनर्निर्माण स्थायी संरचनाहरूमा केन्द्रित हुनुपर्छ । भूकम्प प्रतिरोधी घर निर्माण गरेर मानिसले राम्रो र बलियो पुनर्निर्माण गरेको सुनिश्चित गरिनु आवश्यक छ र अस्थायी शिविरबाट स्थायी आवाससम्मको सङ्क्रमणको व्यवस्थापन गर्न स्पष्ट योजना हुन आवश्यक छ ।

गम्भीर रूपमा खाद्य असुरक्षित भनेर वर्गीकरण गरिएको गाउँ विकास समिति (गाविस)हरू मे (वैशाख-जेठ) महिनामा ३७२ बाट जुलाइ (असार-साउन) मा २२४ मा झरेको छ ।^७ यो धेरै हदसम्म आपत्कालीन प्रतिकार्य चरणमा २० लाखभन्दा बढी व्यक्तिसम्म पुगेका सरकार र अन्य सङ्घ/संस्थाका प्रयासले सम्भव भएको हो ।^८ यद्यपि खाद्य सुरक्षा आगामी महिनामा गम्भीर चासोको विषय रहनेछ । साना र मध्यमस्तरका गरी १,८०० भन्दा बढी सिँचाइ प्रणालीमा क्षति पुगेको हुनाले यो हिउँदमा राम्रो फसल भित्र्याउन त्यसलाई तत्कालै मर्मत गरिनु आवश्यक छ ।^९ भूकम्पका कारण ५००,००० भन्दा बढी पशुको मृत्यु भयो^{१०} र प्रभावित जिल्लामा पशुपालनबाट हुने आम्दानीमा गिरावट आएको छ ।^{११} मानिसले आफ्नो सहयोग आफैँ गर्न सक्ने बनाउन कृषिजन्य क्रियाकलापहरू तत्काल पुनर्स्थापित गर्नुपर्ने खाँचो छ ।

लिङ्ग तथा जातीयतामा आधारित असमानता र गरिबी भूकम्प अघि नै नेपालमा विद्यमान थियो । यसमा परम्परा र संस्कारमा जकडिएका असमानता पनि समावेश छन् । नेपाल सरकार र जनताले अझ बढी समान र समृद्ध समाज चाहेको कुरा नयाँ संविधान र धेरै ऐन कानूनमा अभिव्यक्त छ । यद्यपि, ऐन कानूनहरूभन्दा पनि मानसिकता र मान्यता परिवर्तन हुन भने कठिन छ ।

भूकम्पले यी असमानतालाई अझ गम्भीर बनाइदिएको छ । मृत्यु हुनेमा पुरुषभन्दा महिलाको सङ्ख्या (५५ प्रतिशत) बढी छ । र, महिला विपद्बाट तुलनात्मकरूपमा बढी प्रभावित हुने क्रम जारी छ । उनीहरूमाथि घरपरिवारको जिम्मेवारीको बोझ र हेरचाहको काम बढेको छ । पानी लिन महिलाले अझ लामो बाटो हिँड्नु पर्ने भएको छ र उनीहरूले भूकम्पयता लैङ्गिक हिंसाको बढी जोखिम सामना गर्नुपरेको छ ।

पुनर्निर्माणले यी असमानता सम्बोधन गर्ने अवसर प्रदान गरेको छ । उदाहरणका लागि, जग्गा दर्तामा साभ्ना स्वामित्व प्रोत्साहित गर्ने जसले गर्दा जग्गाधनी पुर्जा भएका महिलाको सङ्ख्या बढ्न सकोस् । नयाँ घरमा सुरक्षित खानेपानीको पाइप जडान गर्ने जसले गर्दा महिलाले पानी ल्याउन हिँड्नु पर्दैन । लैङ्गिक हिंसाको उजुरी गर्न प्रभावकारी सिफारिस प्रणाली उपलब्ध गराइयोस् जसले गर्दा कानुनी उपचारमा महिलाको पहुँच अभिवृद्धि हुन सकोस् ।

अक्सफाम नेपालमा विगत २५ वर्ष देखि काम गर्दै आएको छ । भूकम्पपछि सक्रियता देखाउने पहिलो मध्येको संस्थाका रूपमा यसले स्थानीय साभ्नेदारसँग मिलेर अत्यावश्यक सहयोग उपलब्ध गराएको थियो । अक्सफाम नेपाल सरकारसँगको साभ्नेदारीमा १४ अति प्रभावित जिल्लाहरूमध्ये ७ वटामा कार्यरत छ । अक्सफामले अस्थायी आवास, शुद्धीकरण गरिएको पिउने पानी, सरसफाइका साधन र कृषकलाई खाद्यान्न र बीउ वितरणको व्यवस्था गरी ४४५,६८७ जनालाई सहयोग पुऱ्याएको छ ।^{१९}

‘पछाडि पारिएका वर्गहरूले ठूलो मात्रामा क्षति र हानि बेहोरेका छन् ।’

नेपाल भूकम्प २०१५: विपद्पछिको आवश्यकता मूल्याङ्कन

अक्सफामको आगामी कार्यहरू भविष्यमा हुन सक्ने सम्भावित विपद्प्रति समुदायको जुभारुपन निर्माण गर्न स्थानीय र राष्ट्रिय साभ्नेदारहरूको क्षमता विकास गर्ने र दिगो विकास र सुरक्षित जीविकोपार्जनमा सहयोग पुऱ्याउने तर्फ लक्षित हुँदै जानेछ ।

२०७२ वैशाख १२ गते आएको ७.६ म्याग्निच्युडको भूकम्पले पुऱ्याएको क्षतिको निरीक्षण र भग्नावशेषबाट बचेका आफ्ना सामान खोजी गर्दै पीडितहरू । फोटो : अन्ने वेड/अक्सफाम

२ दिगो पुनर्निर्माणका सिद्धान्त

भूकम्प दुःखद् घटना थियो; जसले लाखौं मानिसलाई ठूलो र दीर्घकालीन पीडा दिने काम गर्‍यो । यसले विद्यमान जोखिमहरू उजागर गर्ने र बढाउने काम पनि गरेको छ । नेपालमा विकासका सूचकहरूमा सुधार आइरहेको भए तापनि यो विश्वका सबैभन्दा गरिब देशमध्ये एक हो^{१७} जहाँ महिला र पुरुषबीच, विभिन्न सामाजिक तथा आर्थिक समूहबीच र सहरी तथा ग्रामीण क्षेत्रबीच ठूलो असमानता छ । यसले विपद्को प्रभाव बढाउने काम गरेको छ ।

पुनर्निर्माण प्रक्रिया नेपाललाई अझ राम्रो बनाउने अवसर हो । सरकारले पनि अझ राम्रो बलियो पुनर्निर्माणको सिद्धान्तमा प्रतिबद्धता जनाएको छ । पुनर्निर्माणका लागि ६.७ अर्ब अमेरिकी डलर लाग्ने अनुमान छ र यो नेपालको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको एक तिहाइ हुन आउँछ ।^{१८} यो विशाल पुनर्निर्माण प्रक्रियाको सफलता यो रकम कसरी खर्च हुन्छ र यसबाट कसले लाभ लिने छन् भन्ने कुराले निर्धारण गर्नेछ ।

२.१ समानता र समावेशीकरण

महिला र पुरुष तथा विभिन्न सामाजिक तथा आर्थिक समूहबीचको असमानताले ऐतिहासिकरूपमा नेपालको परम्परा र संस्कारमा गहिरो जरा गाडेको पाइन्छ । कानून र नीतिसहित नयाँ संविधान मार्फत असमानताहरू सम्बोधन गर्ने वास्तविक प्रयासका बावजूद पनि यो अवस्था विद्यमान छ । वास्तविकता के छ भने महिलाको साक्षरता दर (५७.४ प्रतिशत) पुरुषको^{१९} (७५.९ प्रतिशत) भन्दा कम छ । त्यस कारण पुरुषको तुलनामा नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गर्ने सम्भावना कम हुन्छ जसले गर्दा जग्गाको स्वामित्व ग्रहण गर्ने सम्भावना पनि न्यून हुन जान्छ ।^{२०} आधिकारिकरूपमा प्रतिबन्धित भए तापनि वर्ण व्यवस्थाका परम्परागत मान्यताले दैनिक जीवनलाई अझै पनि प्रभावित गरेको पाइन्छ । जस्तै दलित र अन्य तल्लो जाति वा समूहहरू सीमान्तकृत हुने क्रम जारी छ । उनीहरू समुदाय बाहिर र सेवाको पहुँच भन्दा टाढा बसोबास गर्छन् ।

विपद्पछिको आवश्यकता मूल्याङ्कन (पिडिएनए)ले सहीरूपमा 'पुनर्स्थापना समतामूलक र समावेशी हुनुपर्छ' भन्ने प्रस्ताव गरेको छ ।^{२१}

नेपाल मध्य आय हैसियत भएको देशमा विकसित हुन अत्यावश्यक तीन मुख्य कुरामध्ये समावेशिता पनि एक भएको विश्व बैंकले सन् २०१४ मै उल्लेख गरिसकेको छ ।^{२२} बैंकले यसरी समावेशीकरणलाई नेपालको आर्थिक वृद्धि र विकासको केन्द्रविन्दुमा राखेको छ :

'उच्च वृद्धि आवश्यक छ तर गरिबी र असमानतालाई उच्च गतिमा न्यूनीकरण गर्नका लागि अपर्याप्त अवस्था...एक कदम अगाडि बढ्नका लागि गहिरो र जकडिएको गरिबीका बाँकी अंशसम्म पुग्न र आयमात्र नभई अवसरहरू सबै नेपालीका लागि प्रभावकारीरूपमा उपलब्ध भएको र जोखिमपूर्ण अवस्थामा रहेकालाई विपद्विरुद्ध पर्याप्त संरक्षण प्रदान गर्न समावेशी सार्वजनिक नीति मार्फत सक्रिय प्रवर्द्धन आवश्यक छ ।'

विश्व बैंक (सन् २०१५)^{२३}

भूकम्पबाट भएका सामाजिक अवरुद्धताको कारण पुनर्निर्माण प्रक्रियाबाट अन्तर्निहित असमानताहरू सम्बोधन गर्ने अवसर मिलेको हो । यो अवसरलाई व्यवहारमा लागु गरिएको सुनिश्चित गर्न समानता र समावेशीकरण पुनर्निर्माण

नीति र योजनाको मुख्य सिद्धान्त बन्नुपर्छ । यसका लागि जोखिमपूर्ण अवस्थामा रहेका र सीमान्तकृत, विशेषगरी एकल महिला, महिला घरमूली भएको परिवार, वृद्धवृद्धा भएका घरपरिवार, बालबालिका र दलित जस्ता सीमान्तकृत समूहका लागि विशेष ध्यान दिन जरुरी छ । न्यायोचित र सबल प्रजातन्त्रका लागि नेतृत्वदायी पदमा महिलाको भूमिका बढाउन पनि आवश्यक हुन्छ ।

सरकारले विकास साभेदारहरूको सहकार्यमा एउटा राष्ट्रिय कार्यदल गठन गर्नुपर्छ जसले प्रभावित समूहहरूको परामर्श र संलग्नतामा समता र समावेशीकरणको समीक्षा गर्ने मापदण्ड विकास गर्नेछ ।

२.२ समुदायको नेतृत्वमा पुनर्निर्माण

सरकारको विपदपछिको आवश्यकता मूल्याङ्कन (पिडिएनए)मा समुदायहरू, विशेषगरी सीमान्तकृत समूहहरूको उपयुक्त संलग्नताको आवश्यकता स्वीकार गरिएको छ :

‘पुनर्लाभका विभिन्न पक्ष छन् जसलाई राष्ट्रिय सहमतिका आधारमा मात्र कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ । बलियो राजनीतिक इच्छा शक्ति, दिगो स्रोत परिचालन र प्रभावित व्यक्तिसँगको निरन्तर संवाद पुनर्लाभ कार्यक्रमका सबैभन्दा महत्वपूर्ण अन्तर्वस्तु हुन् ।’

नेपाल सरकार (सन् २०१५)^{३४}

समान र उचित कार्यक्रम सुनिश्चित गर्न राष्ट्रिय तहमा सिद्धान्तहरूको निर्धारण गरिएको भए तापनि त्यसको कार्यान्वयनका लागि जिल्ला तहमा परामर्श र प्रमाणीकरण आवश्यक हुन्छ र विवरणहरूलाई स्थानीय आवश्यकता अनुरूप बनाइनुपर्छ । प्रभावित समुदायहरूको सहभागितामा बनाएका योजना प्रक्रिया अझ बढी प्रभावकारी हुन सक्छ । यसले पछि गएर वास्तवमै अझ राम्रो र सबल निर्माण हासिल गरिएको र पुनर्निर्माणको प्रयास दिगो रहेको सुनिश्चित गर्नेछ ।

सामुदायिक परामर्श र सहभागिताका लागि राम्रा अवसर प्रदान गर्ने विभिन्न सामुदायिक स्तरका समूह विद्यमान छन् । गाउँ विपद् राहत समिति (भिडिआरसी) एउटा त्यस्तो संयन्त्र हो । केही ठाउँमा उनीहरू धेरै वर्ष देखि क्रियाशील छन् भने अन्यमा भूकम्पपछि गठन भएका हुन् । यिनलाई सुदृढ बनाउँदै अझ राम्रो विपद् जोखिम न्यूनीकरण (डिआरआर) योजना विकास गर्न सकिन्छ ।

अर्को यस्तै संयन्त्र वडा नागरिक मञ्च हो जो देशव्यापीरूपमा सञ्चालित छ र केही वडामा राहत सामग्री वितरणमा पनि सहयोग गरेको छ । सामुदायिक संलग्नताका लागि अर्को सम्भावित संयन्त्र आमा समूह हुन्, यिनीहरू नेपालमा स्वयंसेवी, अनौपचारिक संस्थामध्ये सबैभन्दा लोकप्रिय र स्थापित मध्येमा पर्छन् ।

पुनर्निर्माण प्रक्रियामा यी समूहले मुख्य भूमिका निर्वाह गर्न सक्छन् । त्यसैले यिनलाई सहयोग गर्नुपर्छ । यी संरचना मार्फत काम गर्दा समानान्तर समूहहरू गठन भई दोहोरोपन सिर्जना हुने अवस्थालाई कम गर्न सकिन्छ । रणनीतिको ढाँचा उनीहरूको राय अनुसार सामुदायिक संलग्नताका साथ तय गरिनुपर्छ ।

सहरी विकास मन्त्रालयको लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण निर्देशिकाले समिति र सरोकारवाला समूहमा महिला प्रतिनिधित्व ३३ प्रतिशत, सकेसम्म ५० प्रतिशत हुनुपर्ने उल्लेख गरेको छ ।^{३५} ३३ प्रतिशतको सङ्ख्यालाई न्यूनतम आवश्यकताका रूपमा हेरिनुपर्छ ।

बक्स २ : वडा नागरिक मञ्च

वडा नागरिक मञ्चको संयोजक परिवर्तन गर्ने चार वर्षको प्रयास पछि धादिङ्की कमला पाण्डे चुनिइन् । यो भूमिकामा छनोट हुने उनी प्रथम महिला हुन् । कमलाले गरेको पहिलो काम भनेको महिलालाई ठूलो सङ्ख्यामा भेला गराई स्थानीय स्वास्थ्य चौकी निर्माण गर्न गाविसको १० प्रतिशत बजेट छुट्टाउन सफल पैरवी गरिन् ।

सरकारले आफ्ना विकास साभेदारहरूसँगको सहकार्यमा देहाय कार्य गर्नुपर्छ:

- महिला र सीमान्तकृत समूहसहित समुदायहरूको वास्तविक सहभागिताका लागि जिल्ला र गाउँस्तरमा स्पष्ट संयन्त्र विकास गरिनुपर्छ । सामुदायिक संलग्नतालाई केन्द्रमा राखेर रणनीति विकास गरिनुपर्छ । महिला र सीमान्तकृत समूहहरूको सहभागिता र नेतृत्व सुनिश्चित गर्न विशेष ध्यान दिनुपर्छ ।
- सुशासनलाई सुदृढ गर्न समुदायलाई अधिकार सम्पन्न गराइनुपर्छ । पुनर्निर्माण प्रक्रिया कार्यान्वयनमा जवाफदेहिता र पारदर्शिता सुनिश्चित गर्न समुदायहरूको भूमिका मुख्य छ । यसलाई प्रभावकारी बनाउन समुदायहरूलाई आफ्ना अधिकारप्रति सचेत र सशक्त तुल्याइनुपर्छ । र, आफ्ना अधिकार वकालत गर्नसक्ने सिप दिलाइनुपर्छ । सम्झौता-वार्ता गर्ने, सहभागी हुने, पैरवी, अनुगमन र सञ्जाल गठन गर्ने क्षमता बढाउनका लागि उनीहरूको आवश्यकता अनुरूप कार्यक्रमका साथ सहयोग गर्नुपर्छ ।

२.३ पारदर्शिता र जवाफदेहिता

भूकम्प गएको छ महिना भइसकेको छ तर प्रभावित समुदाय, जिल्ला विपद् राहत समिति र गाविसहरूमा सरकारको पुनर्निर्माण प्रक्रियाबारे निकै कम जानकारी छ । फलस्वरूप जिल्लास्तरको पुनर्निर्माण योजनाहरू स्थगित हुन पुगेका छन् ।

नेपाली जनता पुनर्निर्माण गर्न चाहन्छन् । उनीहरू अब पनि अस्थायी आवासमा बसिरहन चाहँदैनन् । पुनर्निर्माण योजनाका बारेमा र पैसा कसरी खर्च हुन्छ भन्नेबारे उनीहरूलाई जानकारी आवश्यक छ । हाल उनीहरूले प्राप्त गरिरहेको जानकारीको माध्यम भनेको हल्ला र अनुमानित कुराकानी मात्र हो । यसले केही द्विविधा सिर्जना गरेको छ भने कतिपय अवस्थामा समुदायमा तनाव र द्वन्द्व पनि उब्जने गरेका छन् ।

पुनर्निर्माण प्रयासमा समुदाय र दातृनिकायबीच आत्मविश्वास बढाउन प्रक्रिया पारदर्शी हुनुपर्छ । त्यसका लागि योजना र नीतिगत दस्तावेजहरू प्रकाशन गर्ने र बजेट अनि प्राप्त आर्थिक सहयोगबारे जानकारी उपलब्ध गराउनु आवश्यक छ ।

जिल्ला स्तरमा पुनर्निर्माण कसरी कार्यान्वयन गरिन्छ भन्ने बारे योजना बनाउनु पर्छ र संरचना तथा जवाफदेहिता स्पष्ट गरिनुपर्छ । त्यो राष्ट्रियस्तर (उदाहरणका लागि राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरण) र गाउँस्तर (उदाहरणका लागि गाविस) लाई उपलब्ध गराइनुपर्छ । यदि अतिरिक्त संरचनाहरू सिर्जना गरिएका भए त्यसले जिल्ला र गाउँस्तरका विद्यमान संरचनाहरूसँग कसरी समन्वय गर्छ भन्नेबारे विस्तृत विवरण आवश्यक हुनेछ । यसो गर्दा सम्बन्धित सबै पक्षबीच समन्वय भई दोहोरोपन हटाउन मद्दत पुग्छ ।

आफ्ना विकास साभेदारहरूसँगको सहकार्यमा सरकारले देहायका कार्यहरू गर्नुपर्छ :

- आफ्नो क्रियाकलाप र आर्थिक सहयोगबारे सामयिक, सही सार्वजनिक सूचना उपलब्ध गराउने र सहभागितामूलक, समुदायको नेतृत्वको पद्धति अनुरूप सञ्चालन हुने व्यवस्था गरिनुपर्छ । एउटा खुला तथ्याङ्क पोर्टल स्थापना गरी त्यसलाई सहयोग गर्न सार्वजनिक लेखाजोखालाई व्यवस्थित गरिनुपर्छ ।
- गुनासाहरूलाई सामयिक र उपयुक्त तरिकाले सम्बोधन गरेको सुनिश्चित गर्न जवाफदेहिता संयन्त्र विकास गरिनुपर्छ । यो समुदायका सबै सदस्यका लागि स्पष्ट ढाँचामा उपलब्ध हुनुपर्छ । यसले अनुगमन, रिपोर्टिङ, मूल्याङ्कन, सिकाइ र समीक्षा प्रणाली स्थापित गर्नुपर्छ ।
- सञ्चार रणनीति विकास गर्ने र योजना तथा कार्यान्वयन रणनीतिहरूबारे प्रभावित समुदायलाई स्पष्टसँग जानकारी गराइनुपर्छ ।

३ आवास, बस्ती र भूमि अधिकार

कुल ६०५,२५४ घर ध्वस्त भएको र २८८,२५५ घरमा क्षति पुगेको अवस्थामा नेपालमा आवास सबैभन्दा आवश्यक विषय बन्यो।^{२९} घर ध्वस्त वा क्षति हुने व्यक्तिहरू हाल अस्थायी शिविरहरूमा बसोबास गरिरहेका छन्। उनीहरूले विभिन्न तरिकाबाट समस्याको सामना गरिरहनु परेको छ - सानो ठाउँमा बस्नुपर्ने बाध्यता, शारीरिक चुनौती, विशेषगरी महिलाका लागि सुरक्षाको चासो र विषम मौसम उनीहरूले भोगिरहेका समस्या हुन्।

उदाहरणका लागि, सेप्टेम्बर (भदौ-असोज) मा सिन्धुपाल्चोकका^{३०} महिलाले धेरै रात सुत्न नपाएको बताए किनभने उनीहरूले आफ्नो टेन्टभित्रबाट पानी बाहिर फाल्नुपर्थ्यो। कुनै बेला पानी उनीहरूको घुँडासम्म भरिएको हुन्थ्यो। उनीहरूका छोराछोरी उत्तिकै प्रताडित थिए।

यी कठिन भौतिक परिस्थिति बीच भूकम्पमा परिवारका सदस्य गुमाउनु पर्दाको मानसिक आघात र लगातारको भूकम्प र पराकम्पनको डरले स्थिति भन्नु दयनीय बनाएको छ। लगातारको पराकम्पन र पहिरोले धेरै मानिसमा रहेको त्रासलाई अझ बढाउँदै भविष्यको योजना बनाउन राकेको छ।

विपद्को मानव मूल्य उच्च हुन्छ र त्यसलाई उपेक्षा गर्ने वा सामान्यरूपमा लिने गर्नुहुँदैन। यसैले पुनर्निर्माणका लागि तत्काल कदम उठाउनुपर्छ। अनुपयुक्त अस्थायी आश्रयस्थलमा मानिस धेरै लामो समय व्यक्तिगत, सामाजिक र आर्थिक स्तरको दीर्घकालीन असरबिना बस्न सम्भव हुँदैन।

सेप्टेम्बर (भदौ-असोज) को अन्त्यसम्म १४ अति प्रभावित जिल्लाका १२० भन्दा बढी बस्तीमा भण्डै ६०,००० व्यक्तिले आश्रय लिइरहेका थिए।^{३१} अगस्टमा सर्वेक्षण गरिएका मध्ये ७६ प्रतिशतभन्दा बढीले आफ्ना मुख्य आवश्यकता पूरा नभएको र सबैभन्दा ठूलो आवश्यकता अल्पकालीन र दीर्घकालीन आवास नै भएको उल्लेख गरेका थिए।^{३२}

पिडिएनएले आवासको दृष्टिकोणबाट महिला र सीमान्तकृत समूह सबैभन्दा प्रभावित भनेर पहिचान गरेको छ:

‘महिला, दलित र केही जातीय समूहहरूको भूमिमा सीमित स्वामित्व रहेको छ जसले आवास पुनर्स्थापन कार्यक्रम र त्यसबाट उनीहरूले पाउने लाभलाई प्रभावित गर्न सक्छ।’

नेपाल सरकार (सन् २०१५)^{३०}

बक्स ३ : ठूली कान्छीको कथा

५४ वर्षीया ठूली कान्छी भक्तपुरकी एक विधवा हुन् । उनका पतिको मृत्यु भयो, छोराहरू उनको सम्पर्कमा छैनन् । उनको घर भूकम्पमा क्षतिग्रस्त भयो तर उनी त्यसको स्वामित्व प्रमाणित गर्न सकिदैनन् किनभने त्यो उनको पतिको नाममा दर्ता छ । ठूलीसँग पैसा छैन, उनी धर्मशालामा बस्छिन् र त्यसको सरसफाइ गरे वापत खान र बस्न पाउँछिन् । उनले अत्यन्तै कम सहयोग पाएकी छिन् । ठूलीले धेरै पढेकी पनि छैनन् । त्यसैले उनलाई भूकम्पअघि पनि जीवन धान्न कठिन नै थियो । अब उनीसँग केही छैन । आफ्नो घर पुनर्निर्माण गर्ने र जीवन सहज तुल्याउने माध्यम पनि बाँकी छैन ।

भूकम्पले नागरिकता प्रमाणपत्रको अभाव, जग्गाधनी पुर्जाको अभाव र आपत्कालीन राहत सहयोग प्राप्त गर्न भूमिहीनहरूले सामना गर्नु परेका समस्या लगायतका विद्यमान सामाजिक असमानताहरू उजागर गरिदिएका छन् । यी असमानता पुनर्निर्माणमा सम्बोधन गरिएन भने विपद् जोखिम न्यूनीकरण कार्यक्रमहरूले असमानतालाई नै भन्नु बल पुऱ्याउने काम गर्दै सबैभन्दा जोखिमपूर्ण अवस्थामा रहेका समूहलाई भावी विपद्हरूको सामना गर्न भन्नु कमजोर बनाउनेछन् ।

भविष्यमा पनि भूकम्प आउन सक्ने र त्यो वैशाखको भन्दा पनि ठूलो हुन सक्ने^{३१} सम्भावना दृष्टिगत गर्दा भूकम्प प्रतिरोधी घरहरू निर्माणमा ढिलाइ गर्न नहुने निश्चित भइसकेको छ । यद्यपि भूकम्प प्रतिरोधी पुनर्निर्माणबारे कुनै सूचना र जानकारी प्रदान गरिएको छैन । त्यसकारण मानिस असल अभ्यास सम्बन्धी निर्देशन पखनु भन्दा सामान्य पद्धतिमै आधारित पुनर्निर्माणमा जुटिसकेका छन् । यसबाट जोखिम नै पुनर्निर्माण हुन जान्छ जसका कारण अर्कोपटक भूकम्प आउँदा मानिस सुरक्षित हुने छैनन् । त्यसै कारण भूकम्प प्रतिरोधी पुनर्निर्माणबारे व्यापक स्तरमा जानकारी प्रदान भएको सुनिश्चित गरिनु तत्कालको प्राथमिकता हो ।

तत्काल अस्थायी शिविरमा बसोबास गर्ने, चाँडै बन्द हुन गइरहेका शिविरमा रहेकाहरूको व्यवस्थापन कसरी गर्ने भन्ने चासो छ । मध्यकालीनरूपमा विद्यमान सामाजिक असमानताहरू सम्बोधन गर्ने योजना तथा नीतिहरू लागु गर्नुपर्छ । विशेषगरी सबैभन्दा जोखिमपूर्ण अवस्थामा रहेकाका लागि सहयोग उपलब्ध गराउनुपर्छ र नेपालले वास्तवमै राम्रो बलियो पुनर्निर्माण गरेको सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।

३.१ आर्थिक सहयोग

नेपाल सरकारले प्रभावित घरपरिवारलाई घरको स्थायी पुनर्निर्माणका लागि २ लाख रुपियाँ दिने प्रतिबद्धता जनाएको छ । यो निश्चय नै स्वागतयोग्य कुरा हो किनभने शिविरहरूमा रहेकाको जुलाईमा गरिएको सर्वेक्षण अनुसार ४४ प्रतिशतले पुनर्निर्माण थाल्नु अघि बाहिरी सहयोग पखने बताएका थिए ।^{३२} यद्यपि, आफ्नो घर पुनर्निर्माण गर्न यो रकम पर्याप्त हुन्छ भनेर प्रश्न गर्दा धेरै हाँसे र भवन निर्माणभन्दा पनि भग्नावशेष हटाउन खर्च पुग्ने बताए । त्यसै कारण सरकारी सहयोगलाई पुनर्निर्माणको खर्चमा केही योगदानका रूपमा मात्र हेरिनुपर्छ ।^{३३}

‘हाम्रो घरमा भूकम्पले क्षति पुगेको हुनाले हामी यहाँ बस्दै आएका छौं’, बाँस, त्रिपाल र फलामको पाताले बनेको संरचनामा बस्दै आएकी राधिका माझीले भनिन्: हामी सहित अन्य गाउँलेका लागि एउटै शौचालय छ, हामी जस्ता महिलाले महिनावारीको समयमा बढी कठिनाइ सामना गर्नुपर्छ ।

पुनर्निर्माणका लागि आवश्यक हुने थप रकम कहाँबाट आउँछ भन्ने कुरा स्पष्ट छैन । सर्वेक्षणमा सहभागी हुने धेरैले आफूसँग थप रकम जुटाउने अन्य कुनै माध्यम नरहेको बताए । केहीले जग्गा बिक्री गर्ने बताए । एक जना वृद्धाले आफ्ना सबै गरगहना बिक्री गर्दा पनि पर्याप्त नहुने बताइन् भने अन्यले पैसा सापट लिने वा बैंकबाट ऋण लिने बताए ।

घर निर्माणका लागि सामग्री अभाव, भूकम्प प्रतिरोधी घर निर्माण गर्न तालिम प्राप्त मानिसको न्यून सङ्ख्या र कामका लागि विदेशिएका पुरुषहरूको सङ्ख्या दृष्टिगत गर्दा निर्माण सामग्री र श्रमिक दुवैको अभाव छ । र, त्यसले दुवैको मूल्य बढाउने काम गर्नेछ ।

मस्यौदा पुनर्निर्माण विधेयकमा निर्माण श्रमिकहरूलाई भूकम्प प्रतिरोधी भवन प्रविधिसम्बन्धी तालिम दिने प्रतिबद्धता त्यसै कारण स्वागत योग्य छ । साथै सुरक्षितरूपमा कसरी पुनर्निर्माण गर्ने भन्ने बारे सूचना र तालिम प्रदान गर्ने प्रतिबद्धता पनि प्रशंसनीय छ । दुवै कुरा अत्यावश्यक छन् तर त्यसले पुनर्निर्माण सम्बन्धी खर्च बढाउने सम्भावना पनि उक्तिकै छ ।

यसका अतिरिक्त लक्षित सहयोगको सबैभन्दा खाँचो रहेका व्यक्तिका लागि मापदण्ड विकसित गरिनुपर्छ । यसमा ठूलो परिवार भएका घरपरिवारका साथै एकल महिला, महिला घरमूली भएको परिवार, न्यून आर्थिक क्षमता भएका र पुनर्निर्माण गर्ने न्यून श्रम क्षमता भएका परिवार, जस्तै वृद्धवृद्धा र अपाङ्गता भएका व्यक्ति सदस्य भएका परिवारलाई विशेष प्राथमिकतामा राखिनुपर्छ ।

३.२ कानुनी सहयोग

जग्गा र घरको स्वामित्व प्रमाणित गर्न सकेमात्र सरकारको आर्थिक सहयोग प्राप्त गर्न सम्भव छ । यसले सबै कुरा गुमाएका वा आवश्यक कागजपत्र कहिल्यै नभएका व्यक्तिहरूका लागि ठूलो समस्या खडा गर्छ । अस्थायी शिविरमा बसोबास गर्नेहरूसँग जुलाइमा कुराकानी गर्दा १६ प्रतिशतसँग जग्गा भए पनि त्यसलाई प्रमाणित गर्ने कागजपत्र नरहेको अवस्था पाइएको थियो ।^{३४}

महिलाका लागि स्थिति भन्नु खराब छ । विभिन्न कानूनहरूले महिलाले पनि जग्गाको स्वामित्व ग्रहण गर्न सक्ने व्यवस्था गरे तापनि समाजिक संस्कारका कारण महिलाले भेदभावको सामना गरिरहनु परेको छ । सांस्कृतिक मान्यताहरूले भूस्वामित्वको अधिकार, स्वामित्वको प्रमाणपत्र हासिल गर्ने वा कानुनीरूपमा हक लाग्ने माथि सफल दावी गर्ने बारे सचेत हुनबाट निरुत्साहित गर्न सक्छन् ।

बक्स ४ : सम्पत्तिको अधिकार र भूस्वामित्व

धादिङमा भूकम्पमा आफ्नो पति गुमाएकी एक दलित महिलाले पतिको सम्पत्तिमा आफ्नो अंश प्राप्त गर्न सासूससुरासँग संघर्ष नै गर्नुपर्थो । उनीसँग नागरिकताको प्रमाणपत्र नभएका कारण छोरा तर्फको हक दावी गर्न पनि उनले लड्नुै पर्छो । उनका सासूससुराले उनले पुनः विवाह गरेर परिवारबाट सम्पत्ति बाहिर लैजाने शङ्का व्यक्त गरेका थिए ।^{३५}

कानुनी सहायता विशेषगरी महिला र सीमान्तकृत समूहका लागि आवश्यक छ । महिलालाई आफ्नो अधिकार दावी गर्न मद्दत गर्ने खालका नवीन उपायहरू खोज्न जरुरी छ ।

बक्स ५ : रेमिट्यान्स र नागरिकता

रश्मीका पति मलेसियामा काम गर्छन् । भूकम्पपछि उनका पतिले परिवारको सहयोगका लागि रकम पठाउन चाहे तर रश्मीसँग नागरिकताको प्रमाणपत्र नभएका कारण उनले बैंकमा खाता खोल्न सकिनन् । त्यसैले उनका पतिले पैसा ट्रान्सफर गर्न पाएनन् ।

महिलासहित भूमिहीन र सीमान्तकृत व्यक्तिहरूमाथि केन्द्रित योजना निर्माण गरिनुपर्छ किनभने जग्गाको स्वामित्व नभएका व्यक्तिलाई आवास कानुनीरूपमा उपलब्ध गराउन सकिँदैन । जाडो मौसम आइरहेको सन्दर्भमा यो जरुरी भइसकेको छ ।

पुनर्निर्माण विधेयक जग्गाको स्वामित्व भएकामाथि केन्द्रित रहेको र भूमिहीनका लागि कुनै विशेष व्यवस्था गरेको छैन । विधेयकले राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणलाई भने सार्वजनिक जग्गा प्रयोग गर्न र भूमिहीन र बासस्थान नभएकाहरूका लागि प्रयोग गर्न थप जग्गा प्राप्त गर्ने अधिकार प्रदान गर्छ । यसलाई तत्कालै कार्यान्वयन गर्न जरुरी छ । जग्गा प्राप्त गर्ने र भूमिहीन व्यक्तिहरूलाई बसोबास गराउने कार्यमा ढिलाई गर्नु भनेको गैरकानुनी बस्तीहरू बढेर जानु हो ।

३.३ अस्थायी बस्ती

सेप्टेम्बर अन्त्यसम्म १४ अति प्रभावित जिल्लामा विस्थापित व्यक्तिका लागि १२० भन्दा बढी विभिन्न बस्ती थिए ।^{३३} यी मध्ये केही बस्ती अक्टोबर २०१५ मा बन्द गरिँदैछ । यसले भूकम्प अस्पष्टता सिर्जना गरेको छ । यसलाई अस्थायी शिविरहरूमा मुख्य चासोको विषयका रूपमा उठाइएको थियो । सिन्धुपाल्चोकका प्रभावितहरूले आफ्नो ठाउँ फर्कन चाहेको तर अस्थायी आश्रयस्थल निर्माण गर्न उनीहरूसँग सामग्री नरहेको बताए । उनीहरूको समस्या समाधान गरिनु आवश्यक छ ।

अस्थायी शिविरहरूमा बसोबास गर्ने मध्ये धेरै भूमिहीन छन् । शिविरहरू बन्द भएपछि तिनका लागि जाने अन्य कुनै ठाउँ हुने छैन । धेरै जातीय रूपमा सीमान्तकृत समुदायका छन् र जग्गा प्राप्त गर्ने कुनै माध्यम उनीहरूसँग छैन । प्रारम्भिक आपत्कालीन प्रतिकार्य मार्फत उनीहरूले घर पुनर्निर्माण गर्ने जग्गा र अन्य आपत्कालीन सामग्री पनि प्राप्त गरेका छैनन् ।

अष्टमाया श्रेष्ठ, सिन्धुपाल्चोक । फोटो : अक्सफाम

९१ वर्षीया अष्टमाया श्रेष्ठ आफ्नो परिवारका पाँच जना सदस्यसँगै अस्थायी शिविरमा बस्दै आएकी छिन् । परिवारमा उनका एक जना अपाङ्ग छोरा पनि छन् । उनी भन्छिन्- मेरो घरमा शौचालय र नुहाउने ठाउँ अलग्गै थियो तर भूकम्पले सबै लग्यो । मेरो परिवारका सबै जना अस्थायी शिविरमा सँगै बस्छौं । हामी सँगै मेरी विधवा नन्द पनि छिन् ।

सन् २००५ (विक्रम संवत् २०६२) मा पाकिस्तानमा भूकम्प आएपछि अक्सफामले त्यसको एक वर्ष भित्र धेरै काम गरेको थियो । यस क्रममा गैरकानुनी बस्तीमा बसेका भूमिहीन व्यक्तिलाई सहयोग पुऱ्याउने बारे स्पष्ट योजना नभएकाले उनीहरूलाई सहयोग गर्न चुनौतीपूर्ण भएको अनुभव गरेको थियो ।^{३९} यदि पुनर्निर्माणका योजनामा भूमिहीन व्यक्तिका लागि विशेष प्रावधानको व्यवस्था गर्दै त्यसलाई अस्थायी शिविरहरू बन्द हुनु अगावै कार्यान्वयन गरिएको खण्डमा नेपालमा पाकिस्तानको जस्तो अवस्था टार्न सकिन्छ ।

३.४ अझ राम्रो र बलियो पुनर्निर्माण

सम्भावित भूकम्प र अन्य विपद्प्रति समुदायहरू अझ बढी सचेत बनेको सुनिश्चित गर्न प्रकोप जोखिम न्यूनीकरण अत्यावश्यक छ । भूकम्पअघि डिआरआरको सामाजिक बुझाइ र माग निकै न्यून थियो तर सुरक्षित आवास अब प्राथमिकताको विषय बनेको छ । अक्सफामसँग काम गर्ने समुदायहरू भूकम्प प्रतिरोधी घर निर्माण गर्न ज्यादै इच्छुक छन् । यद्यपि, स्वीकृत भूकम्प प्रतिरोधी नमुनाहरूबारे प्रभावित समुदायलाई अवगत गराइएको छैन । त्यसै कारण मानिसले पहिलाको जस्तै गरी आफ्ना घर पुनर्निर्माण गरिरहेका छन् । जसको अर्थ उनीहरू थप भूकम्पको जोखिममा रहिरहनेछन् ।

सन् २००५ मा पाकिस्तानमा आएको भूकम्पपछि यो अवस्था देखिएको अनुभव अक्सफामले गरेको थियो । हामीले सिकेको अर्को पाठ भनेको यदि सामग्री र नमुना सम्बन्धी निर्देशिका ज्यादै कडा छ र स्थानीय ज्ञान तथा सामग्री समावेश गरिएको छैन भने धेरै मानिसले पुनर्निर्माण गर्दा बढी र अनावश्यक खर्च बेहोर्नुपर्छ ।^{३९}

नेपालले पारित गरेको “सेन्डाइ फ्रेमवर्क फर डिजास्टर रिस्क रिडक्सन”को प्राथमिकता ४ मा देहाय कुरा उल्लेख छ :

‘विपद्हरूले पुनर्लाभ, पुनर्स्थापना र पुनर्निर्माण चरणहरू विपद्न्यूनीकरणका उपायहरू एकीकृत गरी अझ राम्रो बलियो पुनर्निर्माणको अवसर पनि हो भन्ने कुरा देखाएका छन् । प्रतिकार्य र पुनर्निर्माणका चरणहरूमा महिला र अपाङ्गता भएका व्यक्तिले लैङ्गिकरूपमा समान र सर्वसुलभ अवधारणाहरूको सार्वजनिकरूपमा नेतृत्व र प्रवर्द्धन गर्नुपर्छ ।’

युएनआइएसडिआर (सन् २०१५)^{३९}

भूकम्पपछिको पुनर्निर्माण र पुनर्लाभको चरणले अझ राम्रो, सुदृढ पुनर्निर्माण र भविष्यमा भूकम्पप्रति अझ जुभारूपन सुनिश्चित गर्ने अवसर प्रदान गर्छ । तथापि भूकम्प प्रतिरोधी नमुना र अझ राम्रो बलियो पुनर्निर्माणका लागि सहयोग पुग्ने अन्य उपायबारे स्पष्ट जानकारी अभावको अर्थ नेपाल सेन्डाइ फ्रेमवर्क अन्तर्गतका आफ्ना प्रतिबद्धता पूरा गर्न नसक्ने जोखिममा रहनु हो ।

सन् २०१४ मा नेपालमा आएको बाढीबारे हालै प्रकाशित प्रतिवेदनमा पूर्व चेतावनी दिने प्रणालीले धेरै मानिसको ज्यान बचाउन र उनीहरूको सम्पत्ति जोगाउन प्रभावकारी भएको र त्यही कारण पुनर्लाभ तुलनात्मकरूपमा धेरै छिटो हुने गरेको उल्लेख छ ।^{४०} स्थानीय क्षमता राम्रो रहेको र जोखिमबारे चेतना रहेका कारण स्थानीय प्रणालीले पुनर्लाभको सहयोगलाई राम्रो सम्बोधन गर्‍यो । यसले के बताउँछ भने राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापनलाई बलियो बनाउने सबैभन्दा प्रभावकारी माध्यम भनेको विपद्लाई सम्बोधन गर्ने स्थानीय क्षमतालाई सहयोग गर्नु हो ।

थप ठूला भूकम्पहरूको अपेक्षा गरिने केही सङ्केत पनि छन्^{४१} र भूकम्पहरूको प्रकृति पनि परिवर्तन भइरहेको छ; जसको अर्थ संरचनाहरूमाथिको त्यसको प्रभावमा परिवर्तन आउनेछ ।^{४२} यी प्रतिवेदन सही हुन् भने सुदृढ प्रकोप जोखिम न्युनिकरण आवश्यक छ; जसमा सम्भावित भयङ्कर र अनिश्चितता समावेश हुनुका साथै दीर्घकालीन अवधारणा पनि अवलम्बन हुनेछ ।

सरकारले यस सम्बन्धमा उल्लेखनीय काम गरिसकेको छ । विशेषगरी भूकम्प प्रतिरोधी घरको नमुना विकास गर्न र भूकम्प प्रतिरोधी पक्षहरूलाई सवलीकरण गरिने अवस्था रहेकामा भवनहरू भत्काउनु भन्दा मर्मत गरी सुरक्षित बनाउने निर्णय लिनु रहेको छ । तर यी नमुनाको प्रचारप्रसार गर्न, भवनसंहिता लागु गर्न, निर्माण श्रमिकहरूलाई तालिम दिन र बेरोजगारलाई कसरी अझ राम्रो बलियो निर्माण गर्ने भन्नेबारे तालिम दिने कार्यमा तत्परताको खाँचो छ ।

नेपालले वर्ल्ड वाइड इनिशिएटिभ फर सेफ स्कूल (डब्लुआइएसएस)^{४३}का सिफारिस पनि अवलम्बन गरेको छ । डब्लुआइएसएसमा पाकिस्तानमा सन् २००५ मा गएको भूकम्पका सिकाइहरू समावेश गर्ने प्रयास गरिएको छ । बालबालिकाका लागि सुरक्षित अस्थायी सिकाइ केन्द्रहरू सुनिश्चित गर्न सरकार प्रतिबद्ध रत्यो जसले गर्दा बालबालिका र अभिभावक विपद्पछिको सामान्यतामा फर्कन सकून् । तर पुनर्निर्माण योजनाको अभावमा भूकम्प प्रतिरोधी स्थायी विद्यालयहरूको निर्माण कार्य ढिला भएको छ । विद्यार्थी विद्यालय जान पाएका छैनन् किनभने विद्यालय भत्केका छन् वा विद्याथीहरू अस्थायी केन्द्रमा रहेका विद्यालय गइरहेका छन् । सरकारले सुरक्षित स्थायी विद्यालयहरूको पुनर्निर्माणलाई प्राथमिकतामा राख्नुपर्छ ।^{४४}

३.५ जाडो मौसमको तयारी

भूकम्पमा परी घर ध्वस्त भएका वा क्षति पुगेका परिवारहरू अस्थायी शिविरमा नै छन्। विशेषगरी १५०० मिटरभन्दा माथिको उचाइमा बसोबास गर्ने व्यक्तिहरू जाडो मौसमको चिसो तापक्रमको जोखिममा छन्। त्रिपाल वा जस्तापाताले बनेका अस्थायी शिविरले ज्यादै चिसो र हिउँबाट कम सुरक्षा प्रदान गर्छ।

जाडो मौसम नजिकि रहेको अवस्थामा मुख्य चासो भनेको तातो कायम राख्नु हो, चाहे त्यो घरमा राम्रो छानो लगाएर होस् वा तातो लुगा वा कम्बल र डस्नाको माध्यमबाट होस्। त्यसपछिको अर्को आवश्यकता भनेको चुलो, इन्धन र तातोपानी राख्ने रबरका भोलाबाट थप ताप सिर्जना गर्नु हो। आवास समूह (सेल्टर क्लस्टर)को समीक्षा अनुसार जाडो सामना गर्न आवश्यक सामान खाँचो रहेका व्यक्तिको सङ्ख्या ८१,००० छ।^{५५} उनीहरूलाई न्यानो लुगा जस्ता व्यक्तिगत सामान किन्न पनि पैसा आवश्यक छ।

आवास समूहले पाँच प्रभावित जिल्लाका अस्थायी शिविरमा गरेको सर्वेक्षणमा ९० प्रतिशतले आफू जाडो मौसमका लागि तयार नरहेको बताए। उनीहरूको मुख्य आवश्यकता कम्बल र न्यानो लुगा थियो। उच्च हिमाली क्षेत्रमा रहेकामध्ये सबैले जाडो मौसममा बेसी भर्ने बताए। अस्थायी शिविरमा रहेका सर्वेक्षणमा सहभागीमध्ये ८५ प्रतिशतले आफ्ना आश्रयस्थल जाडो मौसमका लागि पर्याप्त नरहेको बताए भने ७९ प्रतिशतले जाडो मौसममा पनि त्यहीँ रहने उल्लेख गरे।^{५६}

जाडो मौसममा पशुलाई पनि आश्रय आवश्यक हुन्छ। कृषि मन्त्रालयले तयार गरेको नमूना पशु आश्रयस्थलका लागि नमूना कम्तिमा रु ५० हजार लागत लाग्छ जुन धेरैले धान्न सक्ने खालको छैन।

भूकम्पले गर्दा खाद्य भण्डारण गर्ने स्थानको पनि क्षति भएका कारण बाली भित्र्याउन समस्या हुने भएको छ। सरकार र साभेदारहरूले सबैलाई स्वीकार्य हुने सामुदायिक अन्न भण्डारण स्थल र पारिवारिक भण्डार भोला उपलब्ध गराउनुपर्छ जसले गर्दा जाडो मौसममा पनि अन्नको प्रभावकारी भण्डारण हुन सकोस्।

यी सबै क्रियाकलाप क्लस्टर समूह र सरकारबीचको सहकार्यमा तत्कालै सञ्चालन गरिनु आवश्यक छ। यदि यो सहयोग मध्य नोभेम्बर (कात्तिक मसान्त हाराहारी) सम्म पुऱ्याउन सकिएन भने खासै फलदायी हुन सक्दैन।

३.६ सुभावाहरु

सरकारले आफ्ना विकास साभेदारहरूसँग मिलेर देहाय कार्य गर्नुपर्छ :

- अक्टोबरमा बन्द गरिने तय भएका अस्थायी शिविरमा बसोबास गर्ने व्यक्ति र आफ्नो ठाउँमा फर्कनेहरूलाई आश्रय सामग्री उपलब्ध गराउने ताकि उनीहरू आश्रयस्थल निर्माण गर्न सकून् । अस्थायी शिविर सम्बन्धी निर्णयहरू जनतालाई स्पष्टसँग बताइनुपर्छ । प्रभावित समूहको सुभाव अनुसार वैकल्पिक व्यवस्था गरिनुपर्छ जसले गर्दा उनीहरू आफ्नो ठाउँ फर्केर त्यहीँ बसोबास गर्न सकून् ।
- भूमिहीन व्यक्तिले जग्गा प्राप्त गरेको सुनिश्चित गर्ने जहाँ उनीहरूले आश्रय निर्माण गर्न सकून् । यसका लागि सार्वजनिक जग्गा अधिग्रहण गर्ने, अस्थायी आवासको प्रावधान र भूस्वामित्व प्रमाणित गर्ने कानुनी सहायता आवश्यक पर्छ ।
- अस्थायी आवासमै जाडो मौसम बिताउने परिवारलाई थप सहयोग उपलब्ध गराइनु पर्छ । यसमा जाडो मौसमसँग सामना गर्ने सामग्री (कम्बल, डस्ना, चुलो र इन्धन) र घर तातो राख्ने व्यवस्था (स्थानीय प्रविधि हुन सक्छ) समावेश गरिनुपर्छ । यो कठिन मौसमका कारण जोखिममा रहेका प्रति विशेष लक्षित हुनुपर्छ ।
- जग्गाधनी प्रमाणपत्र, नागरिकताको प्रमाणपत्र, पीडित परिचयपत्र वा अन्य कागजपत्र नभएका वा हराएका र जग्गा सम्बन्धी विवाद सामना गरिरहेका व्यक्तिहरूलाई कानुनी सहायता उपलब्ध गराएर योग्य सबैले आवश्यक सहयोग प्राप्त गर्न सकेको सुनिश्चित गरिनुपर्छ ।
- भूकम्प प्रतिरोधी घर निर्माण गर्न नमूना, सामग्री र आर्थिक सहयोग कसरी र कहिले प्राप्त गर्ने भन्नेबारे तत्काल र स्पष्ट जानकारी गराउने र यसमा यो सहयोग प्राप्त गर्ने मापदण्ड समेत समावेश हुनुपर्छ । सूचना सबै सामाजिक-आर्थिक र सीमान्तकृत समूहले बुझ्ने ढाँचामा उपलब्ध हुनुपर्छ । यस मार्फत आवासका विकल्पबारे सुसूचित निर्णय लिन र दीर्घकालीनरूपमा पुनर्निर्माण र आफ्नो जुभारुपलाई वृद्धि गर्ने भन्नेबारे निर्णय लिन सक्षम बनाउनुपर्छ ।
- पुनर्निर्माण योजना तथा प्रक्रियाहरूमा विपद्जोखिम न्यूनीकरण मूलप्रवाहीकरण गरिएको सुनिश्चित गर्ने र आगामी दिनमा भवन संहिता कार्यान्वयन र लागू भएको सुनिश्चित गरिनुपर्छ ।

४ खाद्य सुरक्षा र जीविकोपार्जन

भूकम्पका कारण मानिसले सम्पत्ति, उत्पादक भूमि र रोजगारमा पहुँच गुमाउन पुगेपछि खाद्य सुरक्षामा त्यसको उल्लेखनीय प्रभाव परेको छ। सबै भन्दा प्रभावित ६ जिल्लामा ७५ देखि ८५ प्रतिशत घरपरिवार आयका लागि कृषिमा निर्भर छन्।^{५९} देशको मकै, कोदो, आलु, दूध र मासुको उल्लेखनीय उत्पादन पनि यी जिल्लाबाटै हुने गरेको छ। त्यसै कारण बाली र पशुधनमा पुगेको क्षतिले जिल्लाहरू र त्यसमा प्रत्यक्षरूपमा संलग्न किसानलाई मात्र नभई समग्र देशको खाद्य सुरक्षा माथि नै ठूलो प्रभाव परेको छ।^{५९}

खाद्य सुरक्षा र जीविकोपार्जन सम्बन्धी कार्य अब राहतबाट दिगोपना बढाउने तर्फ हुन जरुरी छ। जीविकोपार्जनका माध्यम सबल बनाइनुपर्छ जसले गर्दा मानिस बाढी, पहिरो, खडेरी सहितका विपद्बाट कम जोखिमपूर्ण हुन सकून्।

४.१ कृषिको पुनर्स्थापन

बक्स ७ : दिलबहादुर नुवाकोटीको कथा

दिलबहादुर नुवाकोटी श्रीमती र छोराछोरीसँगै नुवाकोटमा बस्छन्। उनको घर भूकम्पमा ध्वस्त भयो। घरमा राखिएको सबै अन्न र बीउ नष्ट भए। त्यसपछि उनले परिवारका लागि एउटा अस्थायी आवास त खडा गरेका छन् तर पर्याप्त खाना पुऱ्याउन भने समस्या परेको छ।

दिलबहादुरसँग एक हेक्टर खेतीयोग्य जग्गा छ। यसबाहेक उनले अरुको जग्गामा पनि खेती गर्छन्। भूकम्पपछि उनले मजदुरी गर्ने प्रयास गरे तर बजार नियमित नरहेका कारण काम पाउन कठिन भयो। अक्सफामले उनको परिवारका लागि खाद्य सामग्री र खेती गर्न सहयोग पुऱ्याउने हेतुले बीउ किन्ने पैसा, कुटो कोदालो र मल व्यवस्था गरिदियो। 'अब म ढुक्क भएको छु किनभने खानाका लागि चिन्ता गर्नु पर्दैन, म आफ्नै बारीमा खेती गर्न सक्छु'- उनी भन्छन्। आर्थिक सहयोग प्राप्त नगरेको भए त्यो परिस्थिति सामना गर्न कठिन हुने उनी बताउँछन्। आफ्नो सीमित आम्दानीबाट अब परिवारको स्वास्थ्य, शिक्षा र आवासको आवश्यकता व्यवस्थापन गर्न सक्नेमा दिलबहादुर आशावादी छन्।

भूकम्पबाट कृषि क्षेत्र नराम्ररी प्रभावित भएको छ। त्यसैले अब यस क्षेत्रमा लगानी आवश्यक छ। बाली र विशेषगरी धानको उत्पादकत्व कायम राख्न सिँचाइ कुलो मर्मत वा निर्माण तत्कालै गरिनुपर्छ। भूकम्प र त्यसपछि गएका पराकम्पहरूबाट १,८०० भन्दा बढी साना तथा मध्यम सिँचाइ योजनामा क्षति पुगेको थियो। ती योजना पूर्णरूपमा मर्मत गर्न दुईवर्ष भन्दा बढी समय लाग्नेछ।^{६०} यो चुनौतीका रूपमा रहे तापनि यसले भूकम्पअघि विद्यमान नेपालको न्यून कृषि उत्पादकत्व कम गर्ने अवसर पनि प्रदान गर्छ र यसले फेरि पनि अफ्रामो र बलियो पुनर्निर्माणको अवसर उपलब्ध गराएको छ।

मस्यौदा पुनर्निर्माण विधेयक आवासको पुनर्निर्माणमा केन्द्रित रहेको परिप्रेक्ष्यमा सिँचाइ प्रणाली पुनर्निर्माण जस्ता क्षेत्रका लागि बृहत् पुनर्लाभका रणनीतिहरूसँग सम्बन्धित योजना र नीतिको खाँचो छ। क्षतिग्रस्त सिँचाइ प्रणाली मर्मत र नयाँ निर्माणले कृषिमा बढी जुभारुपना सुनिश्चित गर्न मद्दत गर्नेछ। यसका अतिरिक्त

पशुको स्वास्थ्य र जीवन सुनिश्चित गर्ने उपायहरूले प्रभावित समुदायको पोषणमा सुधार ल्याउँदै कृषकहरूलाई बजारमा बिक्री गर्न अतिरिक्त दूध, मासु, अण्डा र अन्य उत्पादन प्रदान गर्नेछ। त्यसले विशेष गरी ग्रामीण क्षेत्रका बजारलाई ऊर्जा प्रदान गर्नेछ।^{१०}

कार्तिक/मङ्सिरमा भित्र्याइने बाली विशेषगरी धानलाई परिवारले पर्याप्त मात्रामा भण्डारण गर्न सकेको सुनिश्चित गर्न जरुरी छ। सामान्यतया अन्न घरको विममा राखिने गरिन्छ। तर अस्थायी शिविरमा बस्नेका लागि यो सम्भव भएन। मानिस बस्न समेत स्थान नपुग भएका ठाउँमा अन्न भण्डार सम्भव हुने कुरै भएन।

बक्स ८ : पम्फा केसीको कथा

भक्तपुरकी पम्फा केसीले आफ्नो भत्किएको घरलाई नै गाईवस्तुको गोठका रूपमा प्रयोग गरिरहेका छन्। उनी आफ्नो घर पूर्णरूपमा भत्काउन चाहन्छन् तर त्यसका लागि खर्च जुटाउन सकिदैनन्। जाडो मौसममा धान र अन्य अन्न भण्डारणको चिन्ता छ उनलाई। घर पूर्णरूपमा क्षति भएमा सबै कुरा गुम्ने चिन्ता पनि छ। घरको सबैभन्दा सुरक्षित ठाउँलाई गाईवस्तुको गोठ बनाउनु परेपछि अन्य सामानका लागि ठाउँ बाँकी रहने कुरा पनि भएन।

समुदायहरूले यो समस्या सम्बोधन गर्न विभिन्न प्रयास गरिरहेका छन्। भक्तपुरका केही वासिन्दाले अन्न खुला आकाशमा भण्डार गर्नुपर्ने अवस्था रहेको बताए। यद्यपि, अन्न न्यानो र सुखा अवस्थामा राख्न जरुरी हुन्छ। यसले बाली नोक्सान हुने अवस्था सिर्जना गरेको छ। नुवाकोटका केहीले भने सामुदायिक भण्डारण गृहलाई समाधानका रूपमा अङ्गालेका छन्। सामुदायिक सहकारी जस्ता संरचना भएको ठाउँमा यसले राम्रो काम गरिरहेको पाइन्छ। यी विषय सम्बोधन गर्न सरकारले केही प्रयास थालनी गरेको छ। तर यस्ता कार्यक्रमहरू सबैभन्दा जोखिमपूर्ण अवस्थामा रहेकाहरूका लागि पनि उपलब्ध भएको सुनिश्चित गर्न जरुरी हुन्छ। उदाहरणका लागि नवीन सरकारी पशु बीमा कार्यक्रमका लागि दाबी गर्ने व्यक्तिले मृत्यु भएका पशुको तस्वीर बुझाउनु आवश्यक छ, त्यसै कारण धेरै गरिबले यस्तो दाबी गर्ने सक्दैनन् किनभने उनीहरूसँग क्यामेरा छैन। पशुको मृत्यु भएको कुरा स्थानीय कर्मचारीबाट प्रमाणित गर्ने व्यवस्था गरेर यो कार्यक्रम सबैका लागि सर्व सुलभ बनाउन सकिन्थ्यो।

४.२ महिला र जीविकोपार्जन

‘पहिरोले हाम्रो मकै बाली लग्यो। हामीले केही गर्न सकेनौं। हामी घरमै बस्ने हो भने के खाने? मेरो श्रीमान् अपाङ्ग हुनुहुन्छ। कमाउनु पर्ने मैले नै हो।’

दिलमाया सुनार, सिन्धुपाल्चोक^{११}

दिलमायाको कथा भूकम्पले जग्गा काम नलाग्ने बनाइ दिएको र अन्य रोजगारमा पनि पहुँच नभएका महिला कृषकको समान कथा हो। आफ्नो जीविकोपार्जनका लागि कृषिमा निर्भर महिलाको सङ्ख्या पुरुषको भन्दा बढी छ^{१२} र पुरुष विदेसिएका कारण महिला घरमूली भएका परिवार र महिला कृषकको सङ्ख्या बढ्न गएको छ। धादिङमा भूकम्पअघि ९५ प्रतिशत महिला कृषिमा संलग्न थिए।^{१३} यसै कारण जीविकोपार्जन र पुनर्निर्माण प्रक्रियाका सबै तहमा महिला संलग्नता ज्यादै महत्वपूर्ण छ।

मस्यौदा पुनर्निर्माण विधेयकले जीविकोपार्जन पुनर्स्थापन, विशेषगरी कृषिका लागि मुख्य कार्यहरूको सही पहिचान गरेको छ। जस्तै कृषि उत्पादन सामान्य नभएसम्मका लागि बीउ वितरण कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिने। चामल, कोदो र मकै भण्डारमा पुगेको उल्लेखनीय क्षति (४० प्रतिशतभन्दा बढी परिवारले भण्डार गरिएको लगभग

सबै चामल नष्ट भएको बताएका थिए)^{५४} दृष्टिगत गर्दा समुदाय र विशेषगरी कृषक महिलालाई नयाँ प्रविधिको प्रयोग सहित आफ्ना आवश्यकता र कृषिका लागि नयाँ जग्गाको सम्भावना पहिचान गर्न संलग्न गराएमा त्यसले महिलामाथिको भार कम गर्न मद्दत गर्न सक्छ।

महिला घरमूली भएको परिवारका लागि अर्को समस्या भनेको समान कामका लागि पनि पुरुषभन्दा महिलाको ज्याला दर कम हुनु हो। जिइएसआइमा^{५५} महिलालाई पनि समान कामका लागि पुरुष सरह ज्याला दिन गरिएको प्रस्ताव स्वागत योग्य छ। यद्यपि परम्परागत संस्कार र मान्यताले यो नीति कार्यान्वयनमा सघाउँदैनन्। यस्ता विषयमा जिल्ला र नगरपालिकाका कर्मचारी सचेत भई सुरुमै पहिचान गरी आवश्यक व्यवस्था/नीति लागु गर्नुपर्छ।

बक्स ९ : कमसियाको कथा

अक्सफामले उपलब्ध गराएको अस्थायी शिविरमा बसिरहेकी कमसिया। फोटो : अक्सफाम

भूकम्पले कमसियाको सबै कुरा लग्यो- पति, घर र जीविकोपार्जन। घण्टौं खोजी गर्दा पनि उनले पतिको लास समेत भेट्न सकिनन्।

कमसिया कृषक हुन्। उनले पालेका सबै भेडा विपद्मा परेर मरे। विधवा भएपछि अहिले भेदभावको सामना गर्दै छिन् र लैङ्गिक हिंसाको उच्च जोखिममा पनि छिन्।

कमसियालाई अक्सफामले अस्थायी आवास र सुरक्षा र सरसफाइका लागि सरसफाइ सामान उपलब्ध गराएको छ। आफ्नो घर र जीविकोपार्जन पुनर्निर्माणका लागि उनलाई अब दीर्घकालीन सहयोग खाँचो छ।^{५६}

४.३ सुभावहरू

सरकारले आफ्ना विकास साभेदार निकायहरूसँग मिलेर देहाय कार्य गर्नुपर्छ :

- खाद्य सुरक्षा र जीविकोपार्जन पुनर्स्थापनालाई प्राथमिकता प्रदान गरी पुनर्निर्माण योजना र प्रक्रियाहरूमा एकीकृत गरिनुपर्छ । जीविकोपार्जन माथि विपद् र जलवायु परिवर्तनको व्यापक प्रभावलाई ध्यानमा राखी जीविकोपार्जनको पुनर्स्थापना प्रति योजनाबद्ध अवधारणा विकास गरिनुपर्छ ।
- खाद्य सुरक्षा र जीविकोपार्जनका अवधारणा स्थानीय स्तरमा समुदायहरूसँग विकसित गरिएको र महिला तथा सीमान्तकृत समूहहरूको सहभागिता र आवश्यकता प्रति विशेष ध्यान दिँदै उनीहरूकै आवश्यकताका आधारमा समुदायहरूले नेतृत्व गरेको सुनिश्चित गरिनुपर्छ ।
- समान कामका लागि समान ज्याला जस्ता नीति गाविस र जिल्ला तहमा लागू गरिएको र घरायसी काम र बालबच्चाको हेरचाह गर्ने जस्ता महिला माथिको बोझ कम गर्ने नीतिहरू कार्यान्वयन गरिएको सुनिश्चित गरिनुपर्छ ।
- हेरचाह गर्नुपर्ने र घरायसी कामको बोझलाई उनीहरूको समयका साथ कसरी व्यवस्थापन गर्ने भन्नेबारे नयाँ समाधान पहिचान गर्न र पुनर्निर्माण प्रक्रियामा महिलालाई अझ सक्रियरूपमा सहभागी हुन सक्षम बनाउने कार्यका लागि महिलासँग मिलेर काम गरिनुपर्छ ।
- कृषियोग्य प्रयोगका लागि पर्याप्त भूमि विनियोजन गरिएको र जीविकोपार्जनमा जुभारूपन विकास गर्न सिँचाइ प्रणाली मर्मत र विस्तार गर्नका लागि पुनर्निर्माणमा भूउपयोग नीति माथि ध्यान दिइएको सुनिश्चित गरिनुपर्छ । पर्याप्त सामुदायिक अन्न भण्डार र पशुका लागि गोठको व्यवस्था, मानिसलाई जाडो मौसमको सामना गर्न पर्याप्त रूपमा सहयोग सुनिश्चित गरिनुपर्छ ।

५ लैङ्गिक समानता र समावेशीकरण

नेपाल पितृसत्तात्मक समाज हो जहाँ लिङ्ग, जात र सामाजिक हैसियतका आधारमा भेदभाव रहेको पाइन्छ। यसले छोराको चाहना, सामाजिक तथा राजनीतिक क्षेत्रबाट महिलाको बहिष्करण, विधवाप्रति हेयभाव, बलजफती र बाल विवाहलाई प्रश्रय दिने काम गरेको छ।^{१०} भूकम्पले यी असमानता अझ बढाउँदै महिलालाई थप जोखिममा पुऱ्याएको छ। विशेषगरी एकल महिलाले राहत प्राप्त गर्न आवश्यक पर्ने पीडित परिचय पत्र प्राप्त गर्न सङ्घर्ष गर्नुपरेको छ।^{११}

बक्स १० : सुलोचनाको कथा

भूकम्पबाट घर पूर्ण रूपमा ध्वस्त भएपछि धादिङ्की २८ वर्षीया विधवा सुलोचनाले आफ्नो परिवार वा समुदायबाट कुनै सहयोग पाइनन्। भूकम्पपछिका सुरुका दिनमा उनले स्थानीय गैसबाट केही खाद्य सहयोग प्राप्त गरिन् तर त्यसपछि सरकारबाट कुनै सहयोग पाउन सकिनन् किनभने उनीसँग नागरिकताको प्रमाणपत्र थिएन। आर्थिक सहयोगको अभावमा सुलोचनाले आफ्नो घरबाट भग्नावशेष हटाउन समेत सकेकी छैनन्। विधवा सम्बन्धी सामाजिक हेयभावका कारण उनलाई छिमेकीहरू पनि मद्दत गर्न रुचाउँदैनन्। ध्वस्त घर नजिकै सुलोचनाले एउटा अस्थायी घर निर्माण गरेकी छिन्। यही असुरक्षित घरमा रहेकी उनी सरकारी सहयोगको पर्खाइमा छिन्।^{१२}

पुनर्निर्माणले नेपाललाई महिलाका लागि समानता र सामाजिक समावेशीकरण अझ राम्रो बनाउने अवसर प्रदान गरेको छ। आफ्ना पति वा अन्य पुरुष नातेदारसँग महिलाले जग्गाको संयुक्त स्वामित्व ग्रहण गर्न सक्ने कानून बनिस्केको अवस्था छ। पुनर्निर्माण गर्ने र जग्गाको नयाँ धनी पुर्जा बनाउने क्रम सुरु भएपछि महिलालाई पनि संयुक्त जग्गा वा घर धनीका रूपमा दर्ता गराउने राम्रो अवसर मिलेको छ।

५.१ नागरिकता र पीडित परिचयपत्र

राहत सहयोग प्राप्त गर्न आवश्यक पर्ने पीडित परिचयपत्र प्राप्त गर्न नागरिकताको प्रमाणपत्र आवश्यक हुन्छ। सन् २०११ मा भण्डै २४ प्रतिशत जनसङ्ख्यासँग नागरिकताको प्रमाणपत्र थिएन। १३ प्रतिशत पुरुषको तुलनामा २६ प्रतिशत महिलासँग सो प्रमाणपत्र अभाव भएको पाइएको थियो। पीडित परिचयपत्र अभाव हुनुको कारण केही हदसम्म महिलाहरूमा त्यसको प्रयोग र आवश्यकताबारे चेतनाको कमी पनि हो। परिवारका सदस्यको असहयोगी भावनाका कारण केही महिला त्यस्तो परिचयपत्र दावी गर्नबाट समेत वञ्चित भएका छन्।^{१३}

विगतमा केही कागजपत्र भएका मध्ये धेरैले भूकम्पमा त्यो हराउन पुगे। अस्थायी शिविरहरूमा बसोबास गर्ने कम्तीमा पनि ४० प्रतिशत मानिससँग कुनै पनि प्रकारको आधिकारिक कागजपत्र छैन। सरकारी कागजपत्र नभएका व्यक्तिलाई समुदायका सदस्यले अनौपचारिक रूपमा पहिचान गर्न सक्छन्। यद्यपि स्थानीय राजनीतिक तथा सामाजिक परिस्थितिमा लाभान्वितको छनोटमा रहेको पारदर्शिताको अभावका कारण केही व्यक्तिले पीडित परिचयपत्र प्राप्त गर्न सकेका छैनन्। त्यस कारण उनीहरूले पाउनुपर्ने सहयोग पनि पाउन सकिरहेका छैनन्।^{१४}

५.२ भूस्वामित्व र सम्पत्तिको अधिकार

आर्थिक वर्ष २०६८/०६९ को नीति तथा कार्यक्रम मार्फत सरकारले श्रीमान् श्रीमतीको सगोलनामा गराई संयुक्त लालपूजा बनाएमा सहूलियत दिने व्यवस्था गरेपछि महिलाले पनि आफ्नो पतिका साथ जग्गाको संयुक्त स्वामित्व ग्रहण गर्न सक्ने भएका छन्। त्यो व्यवस्था भएयता भूस्वामित्व ग्रहण गर्ने महिलाको सङ्ख्या सन् २०१२ मा १० प्रतिशतबाट बढेर सन् २०१४ मा १९ प्रतिशत पुगेको छ। नयाँ संविधानले अविवाहित एकल महिलाले पनि अविवाहित रहेसम्म आफ्नो बुबाको सम्पत्ति पाउने व्यवस्था गरेको छ। यद्यपि, संस्कारहरूले बलियो जरा गाडेको हुनाले सम्पत्ति र भूमिमा महिलाको पहुँच अझै पनि असमान छ।

महिलाका लागि जग्गा र सम्पत्ति दर्ता गर्ने अवसर पुनर्निर्माण प्रक्रियाले पनि उपलब्ध गराएको छ। श्रीमान् र श्रीमती दुवैको नाममा दर्ता गरेर जग्गाको स्वामित्व ग्रहण गर्ने महिलाको सङ्ख्या बढाउन पनि सक्ने अवस्था छ। यसले जग्गा वा सम्पत्तिमाथि दाबी गर्न महिलालाई सहज बनाउने र पति नभएको अवस्थामा पनि अन्य सम्बन्धित अधिकार (जस्तै- पुनर्निर्माणका लागि रकम) प्राप्त गर्न सजिलो हुनेछ।

बक्स ११ : रुकमिनीको कथा

सुधारिएको अस्थायी घर अगाडि रुकमिनी। फोटो : अक्सफाम

रुकमिनी नेपाल सिन्धुपाल्चोकमा बस्छिन्। उनको उमेर ७० वर्ष हो। उनका पतिको २० वर्ष अगाडि नै मृत्यु भएको थियो। एकमात्र सन्तानको पनि जन्मेको केही समयमै मृत्यु भयो। त्यसै कारण उनको हेरचाह गर्ने कोही छैन। उनको केही जग्गा छ तर बुढेसकाल लागेकाले भूकम्प अघि नै उनी आफूलाई खान पुग्ने खेती गर्न सकिदैन थिइन्। अहिले त भन् भूकम्पबाट उनको बाली र घर दुवै नष्ट भएका छन्। पहिले नेपाली सेनाले भग्नावशेष हटाएपछि उनी त्रिपालको छानो मुनि आफ्नै जग्गामा बस्दै आएकी थिइन्। एकलै भएका कारण शिविरमा बसिरहनु उनका लागि सुरक्षित थिएन। त्यसैले अक्सफामको साभेदार संस्था ग्रामीण महिला सिर्जनशील परिवारले रुकमिनीका लागि जस्तापाताले बनेको आश्रयस्थल निर्माण गरी म्याट र सरसफाइ सामग्री पनि उपलब्ध गरायो। त्यसपछि उनी राम्रैसँग बस्दै आएकी छिन्। एउटा सानो भान्सा घर पनि बनाएकी छिन्।

“म बूढी हुँदैछु। तपाईंले मलाई र मेरो समुदायलाई सहयोग गर्नु भएकोमा खुसी छु,” भित्रैदेखि धन्यवाद दिन्छिन् रुकमिनी।

५.३ महिला घरमूली भएको घरपरिवार र एकल महिला

सन् २०११ मा महिला घर मूली भएको घर/परिवारको सङ्ख्या भण्डै २८ प्रतिशत थियो।^{१९} पुरुषहरूको विदेश पलायन र भूकम्पमा भएको मानवीय क्षतिलाई दृष्टिगत गर्दा हालको अवस्थामा यो प्रतिशत धेरै बढेको अनुमान छ।

नेपाल सरकारले महिला र विशेषगरी एकल महिलालाई विशेष ध्यान दिनुपर्छ भन्ने कुरा पुनर्निर्माण प्रक्रिया र मस्यौदा पुनर्निर्माण विधेयकमा पनि स्वीकार गरिसकेको छ। विपद्पछिको आवश्यकता मापन (पिडिएनए)ले पनि महिला घर मूली भएका घर/परिवार र विशेषगरी पति भूकम्पमा मारिएका वा कामका लागि देश बाहिर रहेका महिलाका परिवारलाई विशेष ध्यान दिनुपर्ने समूह भनी पहिचान पनि गरेको छ। यी महिला प्रतिकूल परिस्थितिमा छन् किनभने ढुङ्गा-माटो पन्छाउने र पुनःप्रयोगका लागि ढुङ्गा खोज्ने जस्ता शारीरिक काम उनीहरू गर्न सक्दैनन्। त्यसै कारण उनीहरूसँग नागरिकता वा भूकम्पपीडित परिचयपत्र भए तापनि पुनर्निर्माण गर्न उनीहरूलाई लामो समय लाग्छ।

“ढुङ्गले पति लग्यो, भूकम्पले घर”
गोर्खाकी विधवा

बक्स १२ : कौशीलाको कथा

भक्तपुरकी २९ वर्षीया कौशीला आफ्नो वृद्ध बुबा र भतिजासँग बस्छिन्। उनका बुबा विरामी हुनुहुन्छ भने भतिजा सानै छन्। त्यसैले कौशीला दुवैको हेरचाह गर्छिन्। भूकम्पपछि आफू धेरै रोएको र अब के गर्ने भन्नेबारे सोच्नै नसकेको उनी बताउँछिन्। वडा नागरिक मञ्चले कौशीलालाई अति जोखिमपूर्ण अवस्थामा रहेको भनी पहिचान गर्दै माटोले बनेको उनको घर मर्मत गर्न ६ जना श्रमिक उपलब्ध गराएको थियो। यो सहयोग बिना उनका लागि तत्कालको समस्या व्यवस्थापन असम्भव थियो।

राष्ट्रिय र जिल्लास्तरमा पुनर्निर्माण योजना र प्रक्रियाहरूले एकल महिला र महिला घर मूली भएका परिवारको सहयोगका लागि विशेष प्रावधान समावेश गर्नुपर्छ।

५.४ लैङ्गिक हिंसा

भूकम्पअघि नेपालमा हुने लैङ्गिक हिंसामध्ये घरेलु हिंसा प्रमुख थियो। सन् २०१२-१३ मा उजुरी गरिएका सबै घटनामा यो ६१ प्रतिशत थियो। त्यसैगरी भूकम्प अघिको तथ्याङ्क अनुसार राष्ट्रिय रूपमा १५ देखि ४९ वर्षका महिलामध्ये २२ प्रतिशतले कम्तीमा पनि एक पटक शारीरिक हिंसा र १२ प्रतिशतले कम्तीमा पनि एक पटक यौन हिंसाको सामना गरेका थिए। विवाहित महिला मध्ये एक तिहाइले आफ्नो पतिबाट मानसिक, शारीरिक वा यौन हिंसाको सामना गरेका थिए भने १७ प्रतिशतले त्यस्तो अनुभव पछिल्लो १२ महिनामा गरेको बताए।^{२०} सांस्कृतिक मूल्य मान्यताका कारण उजुरी गर्नबाट महिला निरुत्साहित हुने अवस्था रहेका कारण उजुरी गर्नेको सङ्ख्या कम रहेको अवस्था छ। विशेषगरी घरेलु हिंसालाई अझै पनि निजी पारिवारिक मामिलाका रूपमा हेरिन्छ।

भूकम्पयता लैङ्गिक हिंसा बढेर गएको छ जसमा महिला पुनर्स्थापना केन्द्र (ओरेक)मा सन् २०१५ को मध्य जुनदेखि मध्य जुलाईसम्म (असारमा) गरिएको उजुरी मध्ये आधा उजुरी घरेलु हिंसा सम्बन्धी थियो।^{२१} भूकम्प प्रभावित क्षेत्रमा महिलाका लागि घटना उजुरी गर्न सीमित स्रोत उपलब्ध छन्। ७५ प्रतिशत

अस्थायी शिविरमा त्यस्तो कुनै सुविधा छैन ।^{५४} शौचालय र स्नान घरको छुट्टाछुट्टै व्यवस्था निकै कम रहेको र शौचालयमा चुकुल र बत्ती समेत नभएका कारण ती शिविरमा पनि महिला र युवती लैङ्गिक हिंसाको उच्च जोखिममा छन् ।^{५५}

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको अनुमान अनुसार सन् २०१३ मा २९ हजार जना मानव बेचबिखनको शिकार भएका थिए ।^{५६} मानव बेचबिखनमा संलग्न व्यक्तिहरूले विद्यमान सामाजिक तथा आर्थिक जोखिमको फाइदा उठाउँदै गरिब ग्रामीण महिला तथा युवतीलाई काम, शिक्षाको अवसर वा विवाहको लोभ देखाएर फसाउने गर्छन् । हरेक वर्ष मानव बेचबिखनमा पर्ने मध्ये ८६ प्रतिशत महिला हुने गरेका छन् । सिन्धुपाल्चोक र नुवाकोट भूकम्प अघि नै उच्च मानव बेचबिखन हुने क्षेत्रका रूपमा परिचित छन् ।

भूकम्पयता बढेको आर्थिक तथा सामाजिक जोखिमहरूका कारण बेचबिखनका घटना पनि बढेका छन् । सन् २०१५ को अप्रिल (चैत-वैशाख) यता ५१३ जना महिला र बालबालिकालाई बेचबिखन हुनबाट जोगाइएको संरक्षणको क्षेत्रमा कार्यरत साभेदार संस्थाहरू बताउँछन् ।^{५७}

‘महिला, किशोरी र बालबालिका सुरक्षित रहन सक्दैनन् । यस्तो परिस्थितिमा उनीहरू सधैं जोखिममा रहेका हुन्छन् ।’

सिन्धुपाल्चोकको एक अस्थायी बस्तीमा आश्रय लिदै आएका सुकुमाया तामाङ

५.५ सुभावहरू

सरकारले आफ्ना विकास साभेदार निकायहरूसँग मिलेर देहाय कार्य गर्नुपर्छ :

- लैङ्गिक हिंसाका घटनाको उजुरीलाई प्रोत्साहित गर्नका लागि निवारण, अनुगमन र सिफारिस प्रणाली सुदृढ गरी परामर्श र अन्य सेवाको व्यवस्था गर्नुपर्छ । आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउँदै सेवालालाई विस्तार गर्न सरकार र नागरिक समाजका सहयोगी हातहरूको सञ्जाल विस्तार गर्नुपर्छ ।
- लिङ्ग र उमेरका साथमा स्पष्ट गरिएको प्राथमिक तथ्याङ्क सहित जिल्ला र गाउँस्तरमा तथ्याङ्कलाई अझ बढी प्रभावकारी रूपमा सङ्कलन-सङ्ग्रह गर्ने प्रणाली विकास गरिनुपर्छ । यसमा पुनर्निर्माण प्रक्रिया, घरेलु हिंसा सहित लिङ्गमा आधारित हिंसाको घटना र मुद्दा तथा बेचबिखन सम्बन्धी तथ्याङ्क समावेश हुनुपर्छ । जसले गर्दा प्रवृत्ति विश्लेषण अझ प्रभावकारी रूपमा गर्न सकियोस् ।
- विपद् व्यवस्थापन निर्देशिका अनुरूप जिल्ला विपद् उद्धार समिति सहितका जिल्ला संरचनामा महिला र बहिष्करणमा परेका समूहका पुरुषहरूको अर्थपूर्ण प्रतिनिधित्वलाई सुदृढ बनाउने र स्थानीय समिति सहित सबै राज्य संयन्त्रमा महिलाको कम्तीमा पनि ३३ प्रतिशत प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गरिनुपर्छ ।
- भूकम्पपीडित परिचयपत्र कागजपत्र साथमा भएको आधारमा वा जटिल अनौपचारिक पहिचान प्रक्रिया मार्फत भन्दा पनि आवश्यकता वा अधिकारका आधारमा प्रदान गरिएको सुनिश्चित गरिनुपर्छ ।
- जनचेतना अभियान सञ्चालन गर्ने र महिलाले ढुक्कसँग लैङ्गिक हिंसाबारे आफैं उजुरी गर्न सक्ने वातावरण बनाउन बढी सुरक्षित र भरपर्दो उजुरी र सिफारिस संयन्त्र उपलब्ध गराइनुपर्छ ।
- पुनर्निर्माण प्रक्रियामा जोखिमपूर्ण अवस्थामा रहेका र सीमान्तकृत समूहहरू, विशेषगरी महिला र युवतीलाई पुनर्निर्माण प्रक्रियामा विशेष ध्यान दिन आवश्यक छ भन्ने मान्यता स्वीकार गर्ने र जोखिमपूर्ण अवस्थामा रहेका र सीमान्तकृत पहिचान गर्न स्वीकार्य मापदण्ड स्थापित गर्ने राष्ट्रिय योजना विकास गरी कार्यान्वयन गरिनुपर्छ ।

६ निष्कर्ष तथा सुभावहरु

भूकम्पपछिको ६ महिनामा नेपाल आपत्कालीन चरणबाट पुनर्स्थापनाको चरणमा प्रवेश गरिसकेको छ। सबैको संलग्नतामा धेरै उपलब्धि हासिल गरिएको छ र चुनौतीपूर्ण अवस्था दृष्टिगत गर्दा यो उपलब्धि कम ठान्नुहुँदैन।

यद्यपि, राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणलाई औपचारिकता दिने कार्यमा भएको विलम्बले पुनर्निर्माण कार्यमा गम्भीर ढिलाइ भएको छ। पुनर्लाभ र पुनर्स्थापनाको लागि राष्ट्रिय स्तरमा स्पष्ट योजनाहरू विकसित हुन नसक्दा जिल्ला र गाविस तहको कार्यान्वयनमा द्विविधा र ढिलाइ सिर्जना भइरहेको छ। यसले समुदाय, साभेदार र स्थानीय निकायबीच निराशा सिर्जना गरिरहेको छ।

पुनर्निर्माण प्रक्रिया पुनः अघि बढाउन जरुरी भइसकेको छ, जसले गर्दा जनता र देशले अझ राम्रो र बलियो निर्माण गर्न सकून्। तर सूचनाको अभावका कारण भूकम्प प्रतिरोधी ढाँचा अनुरूप घरहरू निर्माण भएको सुनिश्चित गर्ने अवसर पनि समाप्त हुँदै गइरहेको छ।

यस प्रतिवेदनले सराकारवाला निकायका लागि केही सुभावहरु प्रस्तुत गरेको छ। ती सबैसफल र प्रभावकारी पुनर्निर्माणका लागि अन्यन्त महत्वपूर्ण छन्। र, केही यस्ता विषयहरु पनि छन् जसलाई तत्कालै समाधान गरिनुपर्छ। अन्यथा मानिसको जोखिम उल्लेखनीय रूपमा बढ्न गई गम्भीर खाद्य असुरक्षाको खतरा उत्पन्न हुने अवस्थालाई नकार्न सकिन्न।

सुभावहरु

संसदका लागि :

- पुनर्निर्माणसम्बन्धी विधेयक पारित गरेर राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणलाई पुनर्स्थापित गर्ने जसमा यसअघि प्रदान गरिएका सबै अधिकार र नियम समावेश हुन आवश्यक छ। यो सम्भवतः सबैभन्दा जरुरी काम हो किनभने पुनर्निर्माण प्रक्रियालाई पुनः गति प्रदान गर्न, दातृनिकाय र विकास साभेदारहरूलाई विश्वस्त तुल्याउन र प्रभावित समुदायहरूले सूचना र सहयोग पाएको सुनिश्चित गर्न यो आवश्यक छ।

राष्ट्रिय सरकार, जिल्लास्थित सरकारी निकाय र साभेदारहरूका लागि :

- अस्थायी शिविरमा रहेका भूकम्प प्रभावितहरूलाई शिविर बन्द हुनु अगावै उपयुक्त आश्रय सामग्री उपलब्ध गराइनु पर्छ। अस्थायी शिविरका सम्बन्धमा भएका निर्णयहरू त्यहाँ बसोबास गर्ने व्यक्तिसम्म स्पष्ट पुऱ्याइनुपर्छ र उनीहरू आफ्नो ठाउँमा फर्केपछि त्यहीं रहन सक्ने गरी वैकल्पिक व्यवस्था गरिनुपर्छ।
- भूमिहीन र सीमान्तकृत समूहहरूका लागि लक्षित सहयोग उपलब्ध गराइनु पर्छ। महिलासहित भूमिहीन र सीमान्तकृत व्यक्ति केन्द्रित योजना तत्कालै निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिनुपर्छ किनकी जग्गा नहुने व्यक्तिलाई आवास कानुनी रूपमा उपलब्ध गराउन सकिँदैन। बसोबास गर्ने अन्य उपाय नभएका भूमिहीन व्यक्तिलाई घर उपलब्ध गराउन सार्वजनिक जग्गा प्रयोग गरिनुपर्छ।
- जाडो मौसममा पनि अस्थायी शिविरमै रहने परिवारका लागि थप सहयोग उपलब्ध गराइनु पर्छ। यस्तो सहयोग चिसो मौसमको जोखिममा रहेका प्रति

लक्षित हुनुपर्छ । यसमा कम्बल, डस्ना, इन्धन र चुलोका साथै खाद्य असुरक्षा हुन नदिनका लागि पशु आश्रयस्थल र बाली भण्डारको पर्याप्त व्यवस्था हुनुपर्छ ।

- भूकम्प प्रतिरोधी नक्सा वा नमुना प्रचारप्रसार गर्ने जसले गर्दा परिवारले अभ्यक्षित रूपमा पुनर्निर्माण गर्न सकून् । भूकम्प प्रतिरोधी घरका लागि उपयुक्त नमुना र निर्माण सामग्री तथा आर्थिक सहयोग कसरी र कहिले प्राप्त हुन्छ भन्ने बारे सरकारले तत्कालै र स्पष्टसँग जानकारी उपलब्ध गराउनुपर्छ ।

थप सुभावाहरु

विकास साभेदार निकायहरूसँग काम गर्दै सरकारले देहाय कार्य गर्नुपर्छ :

- पुनर्निर्माण प्रक्रियाका सिद्धान्तहरूलाई सम्मान गर्दै भूकम्पपछिको पुनर्निर्माण कार्यमा कमसेकम देहाय सिद्धान्तलाई समावेश गरिनुपर्छ :
  - समानता र समावेशीकरण - निर्देशिका तयार गर्न र प्रगति मूल्याङ्कन गर्न महिला अधिकारवादी सघसंस्थाका प्रतिनिधि सम्मिलित राष्ट्रिय कार्यदल तथा जोखिमपूर्ण अवस्थामा रहेका र सीमान्तकृत समूहहरू प्रति विशेष ध्यान दिने राष्ट्रिय योजनाको सुनिश्चितता गरिनुपर्छ ।
  - सामुदायिक संलग्नतालाई केन्द्रमा राखी योजना निर्माण र कार्यान्वयनमा महिला र सामुदायिक समूहहरूको वास्तविक सहभागिता र नेतृत्व सुनिश्चित गरिनुपर्छ ।
  - पारदर्शिता र जवाफदेहिता - सञ्चार, सूचना आदान-प्रदान, अनुगमन र जवाफदेहिताका लागि प्रभावकारी संयन्त्र निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिनुपर्छ ।
- खाद्य सुरक्षा र जीविकोपार्जनको पुनर्स्थापनालाई प्राथमिकता प्रदान गरी पुनर्निर्माण योजना र प्रक्रियाहरूमा एकीकृत गरिएको सुनिश्चित गर्ने । जनजीविका माथि प्राकृतिक विपद् र जलवायु परिवर्तनको व्यापक प्रभावलाई ध्यानमा राखी जनजीविकाको पुनर्स्थापना प्रति योजनाबद्ध अवधारणा विकास गरिनुपर्छ ।
- महिलासहित जोखिमपूर्ण अवस्थामा रहेका र सीमान्तकृत समूहहरूमाथि विशेष जोड दिँदै लैङ्गिक आधारमा स्पष्ट गरिएको तथ्याङ्क सङ्कलन तथा प्रयोग र सम्बन्धित निर्णायक संरचनामा बहिष्करणमा परेका महिला र पुरुषहरूको अर्थपूर्ण प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गरिनुपर्छ ।
- पुनर्निर्माण योजना तथा प्रक्रियाहरूमा विपद्जोखिम न्यूनीकरणको मूलप्रवाहीकरण गरिएको सुनिश्चित गर्दै भवन संहिता कार्यान्वयन र लागु गरिएको सुनिश्चित गर्न दीर्घकालीन योजनाहरू विकास गरिनुपर्छ । यसमा आफ्ना घर पुनर्निर्माण गर्ने दम्पतीलाई घर संयुक्त स्वामित्वमा दर्ता गर्न प्रोत्साहित गर्ने व्यवस्था पनि समावेश भएको सुनिश्चित गरिनुपर्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- १ Government of Nepal, *Nepal Earthquake 2015: Post Disaster Needs Assessment*, June 2015, http://icnr2015.mof.gov.np/uploaded//PDNA_Executive_Summary_new.pdf
- २ OCHA, *Humanitarian Bulletin – Nepal Earthquake, Issue 4*, September 2015, http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/NepalEarthquakeHumanitarianBulletinNo4%28Sept2015%29_Final.pdf
- ३ OCHA, op. cit.
- ४ Government of Nepal, op. cit.
- ५ Ibid.
- ६ Ministry of Home Affairs: Disaster Relief and Recovery Portal, <http://drrportal.gov.np/ndrrip/main.html?id=0>
- ७ Nepal Shelter Cluster, Draft position paper, June 2015 (not yet published)
- ८ Government of Nepal, op. cit.
- ९ Ibid.
- १० Shelter Cluster Nepal, *Shelter and Settlements Vulnerability Assessment*, June 2015, http://www.sheltercluster.org/sites/default/files/docs/shelter_needs_assessment_june_2015.pdf
- ११ NeKSAP, *Nepal Food Security Bulletin Year 2015, Issue 45*, http://neksap.org.np/uploaded/resources/Publications-and-Research/Food-Security-Bulletins/FSB_45_English.pdf
- १२ World Food Programme, *Nepal Situation Report #24*, September 2015, <http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/WFPpercent20Nepalpercent20Earthquakepercent20Situationpercent20Reportpercent2024percent2Cpercent2015percent20Septemberpercent202015.pdf>
- १३ FAO, *Early Recovery and Rehabilitation in Agriculture*, July 2015, http://coin.fao.org/coin-static/cms/media/22/14379980715900/fact_sheet_three_-_early_recovery_and_rehabilitation_in_agriculture.pdf
- १४ Ministry of Home Affairs, Disaster Risk Reduction Portal, *Nepal Earthquake 2015 – Country View*, <http://drrportal.gov.np/ndrrip/main.html?id=0>
- १५ NeKSAP, op. cit.
- १६ Oxfam GB, *Nepal Earthquake snapshot*, 25 September 2015
- १७ World Bank, *Nepal Country Overview*, <http://www.worldbank.org/en/country/nepal/overview>
- १८ WHO, *Nepal: WHO statistical profile, 2012*, <http://www.who.int/gho/countries/npl.pdf?ua=1>
- १९ UNDP, *Nepal country information profile*, <http://www.np.undp.org/content/nepal/en/home/countryinfo/>
- २० Protection Cluster, *Protection Thematic Report*, July 2015, http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/150730_protection_thematic_report.pdf
- २१ Government of Nepal, op. cit.
- २२ World Bank. 2014. A vision for Nepal: policy notes for the government: three "I"s for growth – investment, infrastructure, inclusion, January 2014, <http://documents.worldbank.org/curated/en/2014/01/20155498/vision-nepal-policynotes-government-three-growth-investment-infrastructure-inclusion-vol-1-2>
- २३ Ibid., p.xii
- २४ Government of Nepal, op.cit.
- २५ Government of Nepal [2], *Gender Equality and Social Inclusion (GESI) Operational Guidelines*, December 2013, <http://www.moud.gov.np/acts-regulations/GESI/Guidelines-en.pdf> p.33
- २६ Shelter Cluster Nepal, op.cit.
- २७ Oxfam GB; discussion with group of women affected by the earthquake in Sindhupalchowk in September 2015; unpublished
- २८ OCHA, op. cit.
- २९ Community Feedback Project, August report, http://pub.lucidpress.com/CFPreportAugust/#LLN_1SctMbTM
- ३० Government of Nepal, op. cit.
- ३०

- ३१ *India Times*, 'Terrible News: An earthquake 32 times more powerful might be coming', 12 May 2015, <http://www.indiatimes.com/news/world/terrible-news-an-earthquake-32-times-more-powerful-might-be-coming-232183.html>
- ३२ Ibid.
- ३३ Focus group discussions with communities in Dhading, Gorkha and Lalitpur, Kathmandu, July 2015
- ३४ CCCM Cluster, *Return Intention Survey – Nepal Earthquake 2015*, July 2015, http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/150728_nepaleq_returnintention_survey_district_profile.pdf
- ३५ Purwar, Dhading Rapid Gender Analysis, Oxfam India, July 2015 (unpublished)
- ३६ OCHA, op. cit.
- ३७ Simpson and Chughtai, *Keeping Recovery on Course: Challenges facing the Pakistan earthquake response one year on*, October 2006, <http://policypractice.oxfam.org.uk/publications/keeping-recovery-on-course-challenges-facing-the-pakistan-earthquake-response-o-114530>
- ३८ Ibid.
- ३९ UNISDR, *Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015 – 2030*, March 2015, http://www.unisdr.org/files/44983_sendaiframeworkchart.pdf
- ४० ISET, Zurich, et al., *Risk Nexus: Urgent Case for Recovery – what we can learn from the August 2014 Karnali River floods in Nepal*, 2015
- ४१ BBC News, *Risk of future Nepal-India earthquake increases*, 7 August 2015, <http://www.bbc.com/news/science-environment-33807791>
- ४२ *New York Times*, 'Studies of Nepal Quake raise concerns about skyscrapers', 6 August 2015, http://www.nytimes.com/2015/08/07/science/studies-of-nepal-quake-raiseconcern-about-skyscrapers.html?_r=0
- ४३ This is a UNISDR initiative to develop DRR capacities around education
- ४४ McClean, *Action agreed on safe schools*, 6 October 2015, <http://www.unisdr.org/archive/46050>
- ४५ OCHA, op. cit.
- ४६ Shelter Cluster [2], *Winterisation guidance and recommended package*, September 2015, http://sheltercluster.org/sites/default/files/docs/winterisation_guidance_and_recommended_package_september_2015_0.pdf
- ४७ Nepal Food Security Cluster, *Nepal Earthquake: Agricultural Livelihood Impact Appraisal in Six Most Affected Districts*, June 2015, http://foodsecuritycluster.net/sites/default/files/Nepal%20ALIA%20-%20Agricultural%20Livelihoods%20Impact%20Appraisal%20-%20June%2006_0.pdf
- ४८ Ibid.
- ४९ *Kathmandu Post*, 'For want of water', 12 July 2015, <http://kathmandupost.ekantipur.com/printedition/news/2015-07-11/for-want-of-water-278321.html>
- ५० FAO, *Early Recovery and Rehabilitation in Agriculture*, July 2015, http://coin.fao.org/coin-static/cms/media/22/14379980715900/fact_sheet_three_-_early_recovery_and_rehabilitation_in_agriculture.pdf
- ५१ Oxfam interviews with people involved in the Cash for Work programme in Sindhupalchowk, August 2015, unpublished
- ५२ FAO, *Integration of Gender in Agriculture: An Analysis of Situation*, June 2010, ftp://ftp.fao.org/TC/CPF/Countrypercent20NMTPF/Nepal/thematicpercent20studies/Genderpercent20Finalpercent20Reportpercent20_TC_.pdf
- ५३ Purwar, op. cit.
- ५४ Ibid.
- ५५ Government of Nepal [2], op. cit.
- ५६ Oxfam GB, Stories collected from Gorkha WASH beneficiaries, unpublished
- ५७ Protection Cluster, op.cit.
- ५८ *Kathmandu Post*, 'Women have little access to relief: Report', 31 July 2015, <http://kathmandupost.ekantipur.com/news/2015-07-31/women-have-little-access-to-relief-report.html>
- ५९ Purwar, op.cit.
- ६० Relief web, Protection Thematic Report July 2015, http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/150730_protection_thematic_report.pdf

६१ Ibid.

६२ Nepal Democratic and Health Survey, 2011 – *Final Report*, March 2012,
<http://dhsprogram.com/publications/publication-fr257-dhs-final-reports.cfm>

६३ Protection Cluster, op.cit.

६४ *The Himalayan Times*, 'VAW cases up in private spaces: WOREC', 27 July 2015,
<http://thehimalayantimes.com/kathmandu/vaw-cases-up-in-private-spaces-worec/>

६५ Protection Cluster, op.cit.

६६ Ibid.

६७ Shelter Cluster, op. cit.

६८ Ibid.

वेहाय निकायहरूले अक्सफामको नेपाल भूकम्प प्रतिकार्य कार्यक्रमलाई आर्थिक सहयोग प्रदान गरेका छन् :

© अक्सफाम इन्टरनेसनल अक्टोबर २०१५

यो प्रकाशनका लेखक रुथ ज्याक्सन हुन् । यसलाई तयार पार्नका लागि सहयोग पुऱ्याउने डेबी हिलियर, म्यारी मदम्बा नुनेज, प्रवीनमान सिंह, बालकृष्ण कट्टेल, प्रेरणा मरासिनी, रोशनी कपाली, वेदप्रसाद ढकाल र भूकम्पबाट प्रभावित नेपाली समुदाय प्रति अक्सफाम कृतज्ञता व्यक्त गर्दछ । यो प्रकाशन विकास र मानवीय सहायताका नीतिगत विषयहरूबारे सार्वजनिक बहसलाई सूचित गराउन लेखिएका श्रृङ्खलाहरूको अंश हो ।

यस प्रकाशनमा उठाइएका विषयहरूबारे थप जानकारी चाहिएमा कृपया इमेल गर्नुहोस्:
advocacy@oxfaminternational.org

यस प्रकाशनको प्रतिलिपि अधिकार स्थापित गरिएको छ तर बकालत, अभियान, शिक्षा र अनुसन्धानका लागि यसका अंश निःशुल्क प्रयोग गर्न सकिन्छ । त्यसका लागि स्रोत भने पूर्णरूपले उद्धृत गरिनु आवश्यक छ । त्यस्ता सबै प्रयोग प्रभाव मूल्याङ्कन प्रयोजनका लागि प्रतिलिपि अधिकारवाहकलाई सूचित गरिएको अनुरोध गरिन्छ । अन्य सन्दर्भमा उत्तारन वा अन्य प्रकाशनमा पुनः प्रयोग गर्न वा अनुवाद वा अनुकूलन गर्न अनुमति आवश्यक छ र त्यसका लागि शुल्क लाग्न सक्नेछ ।
इमेल : policyandpractice@oxfam.org.uk

यस प्रकाशनका सूचना तथा जानकारीहरू छापाखानामा प्रकाशनका लागि पठाइएको समयसम्म सही छन् ।

Published by Oxfam GB for Oxfam International under
ISBN 978-1-78077-972-0 in October 2015.
Oxfam GB, Oxfam House, John Smith Drive, Cowley, Oxford, OX4 2JY, UK.

अक्सफाम

अक्सफाम गरिवी र अन्यायबाट मुक्त भविष्य निर्माण गर्न परिवर्तनका लागि विश्वव्यापी आन्दोलनको अंशका रूपमा ९० भन्दा बढी देशमा एकबद्ध भई सञ्जालका रूपमा फैलिएको १७ वटा संस्थाहरूको अन्तर्राष्ट्रिय गठबन्धन हो :

अक्सफाम अमेरिका (www.oxfamamerica.org)

अक्सफाम अस्ट्रेलिया (www.oxfam.org.au)

अक्सफाम बेल्जियम (www.oxfamsol.be)

अक्सफाम क्यानडा (www.oxfam.ca)

अक्सफाम फ्रान्स (www.oxfamfrance.org)

अक्सफाम जर्मनी (www.oxfam.de)

अक्सफाम बेलायत (www.oxfam.org.uk)

अक्सफाम हङकङ (www.oxfam.org.hk)

अक्सफाम इन्डिया (www.oxfamindia.org)

अक्सफाम स्पेन (www.intermonoxfam.org)

अक्सफाम आयरल्यान्ड (www.oxfamireland.org)

अक्सफाम इटाली (www.oxfamitalia.org)

अक्सफाम जापान (www.oxfam.jp)

अक्सफाम मेक्सिको (www.oxfamexico.org)

अक्सफाम न्युजिल्यान्ड (www.oxfam.org.nz)

अक्सफाम नेदरल्यान्ड्स (www.oxfamnovib.nl)

अक्सफाम क्युबेक (www.oxfam.qc.ca)

कृपया थप जानकारीका लागि माथि उल्लेखित कुनै पनि संस्थालाई पठाउनुहोस् वा तलको वेबसाइटमा जानुहोस् :
www.oxfam.org

